

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308-9196 / e-ISSN:1308-7363

Yıl : 16 Sayı : 45 Aralık 2023

Yayın Geliş Tarihi: 06.09.2023 Yayına Kabul Tarihi: 22.12.2023

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1356033>

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf/Citation: Karaman, N., Uyanık Y. (2023).Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *Adiyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 636-682.

REFAH KARMASI YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’DE GIDA BANKACILIĞI: REFAH SUNUMUNDAKİ YERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA*

Nursel KARAMAN Yücel UYANIK*****

Öz

Refah karması, sosyal politikaların şekillendirilmesinde kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları üçlüsü arasındaki ortaklıklara dikkat çekmektedir. Neo-liberal ideoloji doğrultusunda devletin refah hizmetlerindeki öncü rolünün ve sınırlarının daraltılmasına yönelik bir çaba olarak yorumlandığı da görülmektedir. Refah karması yaklaşımı içinde önemli yer tutan bir paydaş, sivil toplum ve sivil toplum tabanlı hayırsever faaliyetler olmaktadır. Gıda bankacılığı, sivil toplum kuruluşları eliyle gerçekleştirilen bir uygulama olarak, refah sistemi içerisinde sivil toplum kuruluşlarının rolü ve bu kuruluşların diğer aktörler ile ilişkisi üzerine önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de gıda bankalarının çeşitli

* Bu makale, Şubat 2022 tarihinde Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında savunulan, 718954 numaralı “Refah Devletin Dönüşümü Bağlamında Sivil Toplum Kuruluşlarının Yoksullukla Mücadeledeki Rolü: Gıda Bankacılığı Uygulaması” isimli doktora tezinden türetilmiştir. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu 18.03.2021 tarih ve E.15001 sayılı yazı, Araştırma Kod No:2021/102.

** Arş.Gör.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, ÇEEİ Bölümü.
n.karaman@hbv.edu.tr, Ankara, Türkiye.

*** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, ÇEEİ Bölümü.
y.uyanik@hbv.edu.tr, Türkiye.

fonksiyonları, talep tarafı ve arz tarafı ile birlikte ele alınarak, yoksullukla mücadele konusunda, refah sunumundaki yerlerinin bütüncül bir değerlendirmesini yapabilmeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden yararlanılan saha araştırması sonucunda, betimsel bir analiz gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz neticesinde, Türkiye’de gıda bankalarının kapitalist sistemin yarattığı fazlayı ihtiyaç sahiplerinin, çevrenin ve tüm toplumun yararına yeniden değerlendirmenin gönüllü iyi bir çabası olarak değerlendirilebildiği; fakat yoksulluk karşısında kamu politikalarının ikamesi olarak varlıklarını devam ettirmelerinin söz konusu olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Refah karması, sivil toplum, gıda bankacılığı.

WITHIN THE WELFARE MIX APPROACH FOOD BANKING IN TURKEY: A QUALITATIVE STUDY TO ASSESS ITS ROLE IN WELFARE PROVISION

Abstract

As a prominent approach in the transformation process of the modern welfare state, a stakeholder that has an important place in the welfare mix is civil society and civil society-based philanthropic activities. Food banking, a service provided by non-governmental groups, offers crucial information on the direction social policy is now taking, the function of these organizations in the welfare system, and their interactions with other actors. This study set out with the aim of making a comprehensive assessment of their position in the welfare system in the battle against poverty by considering the various functions of food banks in Turkey, together with the demand side and the supply side. As a result of the field research using qualitative research methods and techniques, a descriptive analysis focused on the perspectives and experiences of the parties in food banking service. The analysis led to the conclusion that food banks in Turkey can be seen as a voluntary good effort to reassess the surplus created by the capitalist system for the benefit of those in need, the environment, and the entire society; however, it was also determined that they cannot continue to exist in place of government policies against poverty.

Keywords: Welfare mix, civil society, food banking.

1. GİRİŞ

Modern refah devletinin kurumsallaşmasıyla, devlet tarafından “hak” çatısı altında sağlanan, sistematik, genel ve yaygın refah programlarının; hak temeline

dayanmayan, istikrarlı ve yaygın nitelik taşımayan diğer refah aktörlerinin sağladığı refah hizmetlerinden ayrıldığı ve bu ikisinin birbirlerini ancak tamamlayıcı nitelikte olabilecekleri zımnen kabul edilmiştir. Neo-liberal küreselleşme süreci ise devlet ve diğer refah aktörleri arasındaki bu tamamlayıcılık ilişkisini ikame ilişkisine dönüştürmeye başlamıştır. Devletin refah hizmetlerindeki geri çekilmesinin yaratacağı politik sonuçlardan çekinilmesi, aktif vatandaşlık ve refah karması yaklaşımlarıyla, bireylerin ve grupların kendi aralarındaki gönüllü örgütlenmeleri aracılığıyla toplumsal refahın sağlanmasında daha fazla sorumluluk almaya teşvik edilmelerine sebebiyet vermiştir. Bir refah aktörü olarak tanımlayabileceğimiz sivil toplumun ve daha teknik olarak sivil toplum kuruluşlarının, ortaya çıkışından günümüze gerek lobi faaliyetleri gerek politik baskılar gerekse doğrudan hizmet sunumu şeklinde sosyo-ekonomik hakların gelişimine ve toplumsal refaha katkı sağladıkları bilinmektedir. Ancak sivil toplumun sosyo-politik alandaki bu işlevleri, refah devletinin dönüşümü perspektifinden değerlendirildiğinde, bir yandan kamu sektörüne getirilen verimsizlik eleştirilerinin yükseldiği, diğer yandan özel sektörün karlılığı düşük bularak girmekten çekindiği alanlarda, üçüncü bir aktör olarak sivil topluma güçlü bir rol düştüğü düşüncesi ile paralel gelişmektedir. Bu durum ise sivil toplum kuruluşlarının sosyal politika alanına giderek daha fazla dahil edilmelerinin beraberinde getirdiği çıkmazları ve riskleri sorgulatmaktadır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan gıda bankacılığı uygulaması, tüm bu tartışmaları bünyesinde barındıran bir uygulama olarak, sosyal politika disiplininin gündemine giren görece yeni ve tipik bir çalışma alanıdır. 1960'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yoksulların karşı karşıya kaldığı gıda güvencesizliğine karşı gönüllü bir mücadele yöntemi olarak başlayan uygulama, o tarihten günümüze giderek yaygınlaşarak pek çok ülkede uygulanır hale gelmiştir. Temel olarak sivil toplum kuruluşları kanalıyla yürütülmesi, sivil toplumun refah

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

devletinin dönüşümü sürecinde üstlendiği rollerin avantajları ve dezavantajları ile birlikte iyi bir yansımaları gösterme potansiyeline sahipken; sivil toplumun bağış kanalıyla özel sektörle, yasal düzenlemeler ve kamu desteği yoluyla da kamu sektörüyle yürüttüğü ilişkiler, refah karması yaklaşımının uygulamada iyi bir örneğini oluşturmada ve farklı refah aktörleri arasındaki ilişkilere dair önemli şeyler söylemektedir. Ülkemizde 2004 yılındaki yasal düzenlemeler ile resmi olarak uygulanmaya başladığı kabul edildiğinde gıda bankacılığı yaklaşık 20 yıllık kısa bir geçmişe sahiptir. Bununla birlikte, bu 20 yıl içerisinde artan şekilde gıda bankalarının faaliyetlerinin genişlemesi ve yararlanıcı kitlesinin artması, gıda bankalarını temel bir sosyal sorun olan yoksullukla mücadelede ele alınması gereken kayda değer bir konu haline getirmiştir. Bu doğrultuda bu çalışmada, nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden yola çıkılarak, Türkiye’de gıda bankalarının arz (yöneticiler, çalışanlar, gönüllüler, bağışçılar)-talep tarafları (yararlanıcılar) ile birlikte refah sunumundaki mevcut konumlarının bütüncül bir görünümü elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümleri teorik arka plana, beşinci bölümü ise ampirik saha araştırması kısmına ayrılmıştır.

2. REFAH KARMASININ BİR AKTÖRÜ OLARAK SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ YOKSULLUKLA MÜCADELEDEKİ ROLLERİ

Refah devletinin dönüşümü çerçevesinde şekillenen ve neo-liberal refah rejiminin temel özelliklerinden biri olarak sivrilen bir yaklaşım, sosyal politikaların, devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları üçlüsü arasındaki ortaklıklar üzerinden şekillendirilmeye başlamasıdır. Refah çoğulculuğu ya da refah yönetişimi olarak da adlandırılan refah karması yaklaşımı ile devlet devreden çıkartılmadan, sosyal hizmetlerin sağlanmasında diğer politika sağlayıcı kurumlardan da yararlanılması amaçlanmakta; devletin tek başına hizmet üretmesi yerine; bu hizmetlerin kamu sektörü, özel sektör ve gönüllü sektör

tarafından ortak bir şekilde gerçekleştirilmesi, devletin ise temel olarak hizmetlerin düzenlenmesinden, denetlenmesinden ve finansal destekten sorumlu olması istenmektedir. Refah karmasının refah tedariki sürecine farklı değerler, yönelimler ve kapasiteler ekleme potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir: Özel sektör piyasadaki girişimci dinamizmini getirmekte (inovasyon, esneklik, tüketici merkezli olma gibi); gönüllü sektör kullanıcılara yakın olma sorumluluğunu ve etik bilinci getirmekte; kamu sektörü ise kamu hizmeti ruhu ve mesleki değerler ile bütünleşmektedir. Dolayısıyla refah karması toplumun çeşitliliğine (teoride) uyan çeşitli hizmet tedarik biçimleri yaratmaktadır (Ersöz, 2003: 130; Özdemir, 2004: 102; Clarke, 2011: 329).

Rosanvallon (2004: 93-94), refah devletinin geleceğinde zorunlu olarak çoğul bir modelin öne çıkacağını öngörmektedir. Yazara göre, “kolektif hizmet=devlet=ticari olmayan=eşitlik” ve “özel hizmet=pazar=kar=eşitsizlik” yaklaşımının artık terk edilmesi gerekmektedir. Refah devletinin geleceği, bu farklılıkların yeni bir birliği tanımlamasından geçmektedir. Tek boyutlu bir devletleştirme mantığının yerini toplumsallaşma, yerinden yönetim ve özerkleştirmeden oluşan üçlü bir dinamiğin alması mümkündür. Bu yapı şu şekilde parçalara ayrılmaktadır:

- Büyük ekipmanların ve kolektif çalışmaların yönetiminin bürokrasiden kurtarılması ve rasyonalize edilmesi
- Birtakım kamu hizmetlerinin yeniden biçimlendirilip düzenlenerek bu hizmetlerin onları kullananlara daha yakın hale getirilmesi (yerinden yönetim)
- Kamusal olmayan örgütlenmelere (örgütler, dernekler vb. gruplaşmalar) kamu hizmeti ödevlerinin transfer edilmesi

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

Rosanvallon’a göre özellikle, “özerkleştirme” olarak adlandırdığı üçüncü unsur, refah devletinin içinde bulunduğu zorluklara en iyi şekilde yanıt verebilecek ve geleceğin toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilecek en yeni ve ilginç yoldur. Bir başka deyişle, refah devletinin dönüşümü sürecinde ortaya çıkan alternatifler ancak devlet talebinin azaltılması, dayanışmanın yeniden topluma benimsetilmesi içinde yer alırsa anlamlı olabilecektir (Rosanvallon, 2004: 93-94). Bu bağlamda, refah karması yaklaşımı içinde önemli yer tutan bir paydaş, sivil toplum ve sivil toplum tabanlı hayırsever faaliyetler olmaktadır.

Singer, refah hizmetleri farklı sektörlerin bir toplamı olarak kavramsallaştırıldıktan ve devlet birimlerinin ve yeni sivil toplum kuruluşu formlarının gelişiminden sonra giderek çoklu aktörlerin, sosyal yardım, bayındırlık ve kültürel hizmetler sağladığı yapıları “karma hayırseverlik ekonomisi” olarak adlandırmaktadır (Singer, 2018: 270). Kimi yazarlar tarafından “karma refah ekonomisi”, “refah sektörleri”, “çoğulcu refah” gibi nitelendirmelerle de adlandırılan bu yapılanma, esas olarak devletin refah hizmetlerindeki öncü rolünün ve sınırlarının daraltılmasına yönelik bir çaba olarak da yorumlanmaktadır. Gönüllü ve kâr amacı gütmeyen kuruluşların bu çoklu refah ekonomisindeki ağırlıklarını belirleyen temel faktörler ise toplumdaki insani, vicdani ve dini hassasiyetler, yardımlaşma ve dayanışma gelenekleri, ülkelerin kalkınma düzeyleri, yasal mevzuatları, ekonomik ve siyasi ideolojileri olmaktadır (Saripek, 2017: 90).

Yoksulluğun azaltılmasında sivil toplumun rolü değerlendirilirken, sivil toplumun dört ana boyutunun öne çıktığı görülmektedir. Bu boyutlar; sivil toplum kuruluşlarının yapısı, faaliyet gösterdiği alan, savunduğu değerler ve politika oluşturma üzerindeki etkilerinden oluşmaktadır. Bu inceleme, yoksulluğun azaltılmasına yönelik temel olarak üç sivil toplum yaklaşımına odaklanmaktadır:

savunuculuk, politika değişikliği, hizmet sunumu (İbrahim ve Hulme, 2010: 6). Sivil toplum kuruluşlarının bu alanların her birinde nasıl çalıştığı ve başarıları/başarısızlıkları, sivil toplumun yoksullukla mücadeledeki rolüne ilişkin önemli şeyler söylemektedir. Ayrıca bu üç alanın aralarındaki etkileşimli ilişki de önem taşımaktadır. Örneğin, bir sivil toplum kuruluşunun hizmet sunumu, savunuculuk çalışmaları için gerekli bilgi tabanını oluşturabilir; çünkü yoksullara hizmet sunan sivil toplum kuruluşları lobi yapmaya yönelik verileri toplamak için daha iyi bir konumdadırlar. Korten'in (1987) sivil toplum kuruluşları için "üç nesil" tanımlaması sivil toplum kuruluşlarının yoksulluğu etkilediği bu üç alandaki faaliyetlerine yakından benzerlik göstermektedir (İbrahim ve Hulme, 2010: 11). Korten (1987), yoksullara yönelik sivil toplum kuruluşu faaliyetlerini üç başlık altında ayırtmaktadır: i) yardım ve refah, ii) yerel kendine güven, iii) sürdürülebilir sistem geliştirme. Birinci nesil sivil toplum kuruluşları, yoksullara yardım sağlayıp hizmet sunarken; ikinci nesil sivil toplum kuruluşları, onların kapasitelerini güçlendirmeye ve yerel kalkınmayı teşvik etmeye odaklanarak yetersiz hizmet sunumunun nedenlerini de irdelemektedir. Üçüncü nesil sivil toplum kuruluşları ise ulusal düzeyde daha geniş ve politik bağlarla ilgilenmekte ve kaynakların yoksullara etkin bir şekilde tahsis edilmesini sağlamak için hükümetlerle birlikte çalışmaktadırlar. Bu nesillerin her biri farklı bir sivil toplum kuruluşu yönelimini temsil etse de birbirlerini dışlamazlar. Korten (1987: 147-150), çoğu sivil toplum kuruluşunun mikro ve makro düzeylerde politika reformlarını teşvik etmek için üçüncü nesil bir yönelimi benimsemeye çalıştıklarını belirtmektedir.

Bununla birlikte sivil toplum kuruluşlarının hizmet sunumlarında bazı sorunlarla karşılaşabilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının yoksullara hizmet sunumunda karşılaştığı temel sorunlar; bu kuruluşların dış finansmana yüksek bağımlılığı, ölçeklendirme zorluğu ve maliyetlerin karşılanamaması nedeniyle bazı

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

hizmetlerin sürdürülebilir olmamasıdır (İbrahim ve Hulme, 2010: 10-11). Sivil toplum kuruluşlarının statüsü, sosyal politikadaki çoğulcu eğilimler ile güçlenmiş olsa da neo-liberal sosyo-ekonomik ve siyasal ortamın diğer bileşenlerinin bu kuruluşları, yeni çoğulcu refah döneminin “küçük ortağı” ya da “faydasız hizmet sağlayıcısı” haline dönüştürdüğüne ilişkin görüşler mevcuttur (Sarıipek, 2017: 89). Yapılan çalışmalar ve gözlemler, hayırsever kuruluşların ve geniş aile, arkadaşlar, cemaatler tarafından sağlanan devlet dışı sosyal refahın, yetersiz devlet desteğinin bıraktığı boşluğu dolduramadığını ve çocuklar, yaşlılar ve işsizler de dahil olmak üzere savunmasız gruplar için risklerin devam ettiğini göstermektedir (Morvaridi, 2013: 306). Bebbington (2004), sivil toplum kuruluşlarının eşitsizlik modellerini tersine çevirmek ve sosyal adaleti sağlamak istiyorlarsa, kalkınmanın normatif anlamını yeniden keşfetmeye ihtiyaçları olduğunu ve hedeflerinin, projeler yoluyla yoksulluğu azaltmak yerine, daha çok gelirin yeniden dağıtımını ve dönüşümü etrafında biçimlendirilmesi olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak yazara göre bu, sivil toplum kuruluşlarının mevcut konfor alanına uzak düşebilecek risklerle dolu bir yoldur (Banks ve Hulme, 2012: 22). Örneğin, bir sivil toplum kuruluşunun hizmet sunumu savunuculuk çalışmaları için gerekli bilgi tabanını oluşturabilir; diğer yandan, hizmet sunumunda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, yoksulların haklarını göz ardı eden, onların yoksunluğuna neden olan yapı ve kurumlara meydan okumayan, münhasıran ihtiyaç odaklı bir yaklaşım benimsememeye özen göstermelidirler. Yalnızca bir alana odaklanmanın potansiyel dezavantajları göz önüne alındığında, yoksulluğun azaltılması amacıyla yönelik faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının bütünleştirici ve iş birliğine dayalı bir yaklaşım benimsemeleri gerektiği düşünülmektedir (İbrahim ve Hulme, 2010: 12). Nitekim yoksul yanlısı sivil toplum kuruluşları çoğu zaman hükümetlerin ve despotik piyasaların kontrol edilmesine önemli katkılar sunabilmelerine rağmen; yoksulluğa karşı mücadele, bundan çok daha fazlasını gerektiren hayati bir konudur (Manor, 2004: 11).

Tüm bu bağlamlarda sivil toplum tarafından ortaya konulan ve geliştirilen gıda bankacılığı uygulaması, yoksullukla mücadelede sivil toplum kuruluşlarının rolüne ve sosyal politikadaki refah karması yaklaşımına yönelik dikkate değer değerlendirmeler yapılmasına olanak sağlamaktadır.

3. SOSYO-EKONOMİK BOYUTLARIYLA GIDA BANKACILIĞI UYGULAMASI

Gıda bankacılığı özünde gıdanın saklanmasıyla ortaya çıkarılan bir kavramdır. Bireyler ya da organizasyonlar fazla olan gıdayı bu bankaya “yatırırken”, ihtiyacı olanlar da bu gıdayı bankalardan “çekmektedir”. Gıdaların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması, sistemi oluşturan gıda bankası olarak adlandırılan kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Küresel Gıda Bankaları Birliği (The Global Foodbanking Network- GFN) tarafından yapılan tanıma göre gıda bankası, ticari gıda sisteminden arta kalan, el konulmadığı takdirde kaybolacak ya da atık merkezlerine gönderilecek fazla, sağlıklı ve güvenli gıdanın, açlık ya da yetersiz beslenme ile karşı karşıya kalanlara tedarik edilmesi ve yeniden dağıtılması için tipik sosyal hizmet kuruluşları aracılığı ile oluşturulmuş bir organizasyondur (GFN, 2018: 7). Gıda bankacılığı sisteminde dolaşımı sağlanan fazla gıdaların bazı özellikleri olduğu görülmektedir. Gıda bankacılığı sisteminde yer bulan ürünler, daha çok işletmelerin stoklarında bulunan başta gıda olmak üzere temel ihtiyaç malzemelerinden son kullanma tarihi yaklaşmış, paketleme ya da üretim hatası bulunan, ihracat veya ihtiyaç fazlası gibi nedenlerden dolayı değerini kaybeden ürünlerden oluşmaktadır (Okur ve Sayın, 2014: 66). Buradaki ortak unsur, gıda bankacılığında dağıtıma sokulan ürünlerin değerinin çeşitli sebeplerle piyasa değerinin altında olmasıdır.

Sosyal bilimciler, gıda bankalarını tanımlarken öncelikle ihtiyaç sahiplerini beslemeyi; ikincil olarak ise, gıda atıklarının azaltılmasını, gıda israfının ortadan

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma kaldırılmasını vurgulama eğilimindedirler (Türkkan, 2020: 56). Genel olarak ise gıda bankaları bu iki temel amacın keşişim noktasında bulunmaktadır. Gıda bankalarının, ortaya çıkışından günümüze kadar gelen süreçte, pek çok ülkede amaçları, kapsamları, faaliyetleri, büyüklükleri vb. bakımdan bazı farklılıklar taşıyabildikleri görülmüştür. Örneğin, kimi gıda bankaları sadece bağışlanan gıda maddelerini dağıtarak faaliyetlerini sürdürürken; kimileri ise hukuki danışmanlık, halk eğitimi, istihdam sağlama gibi hizmetlerle faaliyet alanlarını genişletmektedir (Çuhadar, 2017: 689).

İlk gıda bankaları 1960’larda fikrin çıkış noktası olan ABD’de emekli bir iş insanı John Van Hengel’in yoksullara yardım amacıyla başlattığı gönüllü çalışmalar sayesinde kurulmuştur. Hengel, gönüllü olarak çalıştığı aşevinde atılan gıdaların ekonomik açıdan değeri olmayan ancak gıda güvenliği açısından da sorun teşkil etmeyen, bir başka deyişle, sağlığa zararlı olmayan ürünler olduğunu kavradığında gıda bankacılığının temellerini atmıştır. Hengel, çalıştığı aşevinde çöpe atılan ya da bağışlanan ürünleri toplamaya başlamış; topladığı ürünlerin aşevinin kapasitesinden fazla olması nedeni ile de bu ürünlerin depolanıp dağıtılacağı bir yer olarak ilk gıda bankası olan St. Mary’s Gıda Bankası’nı kurmuştur (Okur ve Sayın, 2014: 74-75). 1976 yılında ABD Federal Hükümeti, ülke genelinde gıda bankacılığı faaliyetinin yaygınlaştırılmasını desteklediğini belirterek yaptığı bir vergi reformu ile gıda bankalarına yapılan bağışlara teşvik getirmiştir. Yapılan reformlarla yasallık kazanan organizasyonlar America’s Second Harvest adı altında bir çatı kuruluşta toplanmıştır (Okur ve Sayın, 2014: 75-76; Çuhadar, 2016: 689). 2008 yılında kuruluşun adı Feeding America olarak değiştirilmiştir. Günümüzde Feeding America, yaklaşık 200 gıda bankası ve 60 bin yemek programını bünyesinde bulunduran ülkenin en büyük açlıkla mücadele ağı haline gelmiştir. Her yıl ABD’de 35 milyondan fazla insan destek için Feeding America ağına yönelmektedir (<https://www.feedingamerica.org>).

Uluslararası düzlemde, önce Avrupa sonra ABD merkezli iki kuruluş, gıda bankacılığının küresel çapta gelişmesinde doğrudan etkili olmuştur. 1986 yılında Fransa Paris'te Avrupa düzeyinde gıda bankalarını tek ve kurumsal bir çatı altında toplamak amacıyla Avrupa Gıda Bankaları Federasyonu (European Federation of Food Banks- FEBA) kurulmuştur. Federasyonun amacı, Avrupa Birliği (AB) kurumlarına ve çok uluslu şirketlere söylem birliği sağlamak ve Avrupa'daki gıda bankalarının ulusal gelişimini desteklemektir (Riches, 2018: 41). Günümüzde FEBA, 30 Avrupa ülkesinde faaliyet gösteren 341 gıda bankasından oluşan genişleyen bir ağıdır (<https://www.eurofoodbank.org>). 2006 yılında dünyanın önde gelen dört ulusal gıda bankası ağı- RedBancos de Alimentos Argentina, FoodBanks Canada, Bancos de Alimentos de Mexico, Feeding America- tarafından GFN kurulmuştur. Merkezi ABD Chicago'da bulunan kuruluş, dünya çapında gıda bankalarını birleştirerek ve geliştirerek açlıkla mücadele etmeye ve gıda israfını önlemeye odaklanmaktadır. 2021 yılı itibariyle kuruluş bünyesinde yaklaşık 50 ülkeden 59 bin gıda bankası aracılığıyla 39 milyon insana gıda erişimi sağlanmıştır (<https://www.foodbanking.org>).

Gıda bankacılığı yaygın olarak uygulandığı ABD ve Avrupa'nın dışında, İngiltere, Mısır, Arjantin, Brezilya, Gana, Guatemala, Hindistan, İsrail, Japonya, Ürdün, Kanada, Kolombiya, Fas, Meksika, Yeni Zelanda, Filipinler, Güney Afrika, Güney Kore, Tayvan ve Türkiye de olmak üzere pek çok ülkede uygulanmaktadır (Hartmann, 2014: 65). Son yıllarda, gıda bankalarından yararlananların profillerinin hızla değiştiği ve büyüdüğü görülmektedir. Yalnızca evsizlerden, yaşlılardan, kronik yoksullardan oluşan marjinal dezavantajlı gruplar değil; tek ebeveynli haneler, boşanmış ya da ayrı yaşayan bireyler, gençler, çalışan yoksullar ve hatta orta gelirli ama gittikçe büyüyen bir borçlu kitlesi gıda bankalarından destek almaktadır. Vansintjan (2014: 4), gıda bankalarının artışına yol açan faktörlerin yalnızca refah kesintileriyle ilişkilendirilemeyeceğini; gıda

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

endüstrisinin merkezileşmesinin etkisinin yanı sıra, sosyal hareketlerin ve gıda israfının etrafındaki politika boşluklarının da dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Öte yandan gıda bankalarının faaliyetlerinin genişlemesiyle birlikte, gıda bankalarına yönelik, gıda güvencesizliğini ve gıda atığı üreten sorunları kronik hale getirdiği, aynı zamanda özel bağışçılara ve sivil toplum kuruluşlarına odaklanarak yoksullara refah sağlayan kamu harcamalarında daha derin kesintiler yapılmasını kolaylaştırdığı yönünde şiddetli eleştiriler süregitmektedir (Türkkan, 2020: 52). Ancak bu eleştiriler paralelinde, pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de son yıllarda gıda bankalarının faaliyetleri artan oranda genişlemeye devam etmektedir.

4. TÜRKİYE’DE GIDA BANKACILIĞININ REFAH SUNUMUNDAKİ YERİNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

4.1. Uygulama Alanı ve Mevzuat Çalışmaları

Gıda bankacılığının ülkemizdeki ilk uygulaması 2004 yılında Diyarbakır’da başlamıştır. Diyarbakır’da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Kalkınma Vakfı’nın 20 Ocak 2004 tarihinde tahsis ettiği 2 bin metrekarelik kapalı alanda başlatılan gıdaların korunması ve dağıtımına yönelik olarak Diyarbakır Gıda Bankası faaliyete geçmiştir. Diyarbakır’dan sonra 8 Mayıs 2004 tarihinde Konya’da Türkiye İsrافی Önleme Vakfı’nın katkılarıyla Dosteli Derneği tarafından açılan gıda bankası faaliyete geçmiştir (Akgül, 2004: 16-17).

Gıda bankacılığı uygulamasının gündeme gelmeye başlamasıyla mevzuatta da buna yönelik düzenleme çalışmaları başlatılmıştır. 2 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5035 sayılı Kanununun 8, 12 ve 14. maddelerinde yapılan değişikliklerle Türk vergi hukukuna gıda bankacılığı kavramının girmesi sağlanmıştır. Böylelikle, gıda bankalarına yardımda bulunacaklar, yaptıkları yardımı maliyet bedeli

üzerinden gider yazmaları suretiyle teşvik edilmeye çalışılmıştır (Akgül, 2004: 21). 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (GVK)'nın 40 ve 89. maddelerinde ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu (KDV)'nin 17. maddesinde yapılan değişikliklerle, yoksullara yardım amacıyla gıda bankacılığı faaliyetinde bulunan dernek ve vakıflara bağışlanacak gıda maddelerinin maliyet bedellerinin, gelir vergisi matrahının tespiti sırasında hâsılatan indirimine veya yıllık gelir vergisi beyannamesi üzerinde indirim konusu yapılmasına izin verilmiş ve bu gıda maddelerinin teslimleri katma değer vergisinden istisna edilmiştir (Çuhadar, 2017: 693).

Gıda bankacılığı alanında faaliyet gösteren derneklerin gıda bankacılığı yaparken uyacakları esaslar, Maliye Bakanlığı tarafından 21.03.2004 tarihinde yayımlanan 251 seri numaralı Gelir Vergisi Genel Tebliği'nde detaylı olarak belirtilmiştir. Bu kapsamda (TBMM, 2018: 33):

- Gıda maddesi bağışının dernek veya vakfa yapılmış olması gerekmektedir.
- Bağışı kabul edecek dernek veya vakfın tüzüğünde veya senesinde ihtiyacı bulunanlara gıda yardımı yapılabilmesine ilişkin hükümlerin bulunması gerekmektedir. Bununla beraber, dernek veya vakfın başka alanlarda da faaliyet gösteriyor olmasının, kamuya yararlı dernek veya vergiden muaf vakıf olup olmamasının uygulama açısından bir önemi bulunmamaktadır.[†]
- Gıda bankacılığı kapsamında yapılacak bağışların gıda maddesi niteliğinde olması gerekmektedir. (31.12.2004 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 5281 sayılı "Vergi Kanunlarının Yeni Türk Lirası'na Uyumu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile gıda

[†]Dernek veya vakfın faaliyet alanının farklı olmasının bir önem taşımaması, sağlık gibi farklı bir alanda faaliyet gösteren bir derneğin de tüzüğünde gıda bankacılığına ilişkin düzenlemeler olduğu takdirde gıda bankacılığı yapabileceği anlamına gelmektedir.

bankacılığının kapsamı genişletilmiş ve giyecek, temizlik, yakacak bağışlarının da maliyet bedeli üzerinden gider kaydedebileceği hükmü konmuştur.)

- Yapılacak bağışlar şartlı olarak –bedelsiz olarak ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere- yapılmalıdır.
- Gıda maddesi niteliğini taşımayan ve şartlı olarak yapılmayan bağışlar, gıda bankacılığı kapsamında yapılacak bağış olarak değerlendirilmeyecektir.
- Bağışlar mutlaka fatura ile belgelendirilmeli ve ayrıca taşıma için sevk irsaliyesi düzenlenmelidir.
- Bağışlanan mala ilişkin bilgileri eksiksiz olarak içeren faturanın bağış yapılan dernek veya vakıf adına düzenlenmesi gerekmektedir.
- Mal bedeli olarak faturada, bağışa konu olan malın maliyet bedelinin (yüklenilen katma değer vergisi hariç) yazılı olması gerekmektedir.
- Faturada "ihtiyaç sahiplerine yardım şartıyla bağışlandığından KDV hesaplanmamıştır" ibaresinin yer alması zorunludur.
- Ayrıca, derneklerin Dernekler Mevzuatı kapsamında öngörülen belgeleri düzenlemeleri ve bağış yapanlara bir örneğini vermeleri gerekmektedir. Ticari faaliyetle uğraşanlarca düzenlenen faturaların, dernekler tarafından muhafaza edilmesi gerekmektedir.

27.05.2004 tarihinde kabul edilen 5179 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun’un 3. maddesinde gıda bankası, “*bağışlanan ve üretim fazlası, sağlığa uygun her türlü gıdayı tedarik eden, uygun şartlarda depolayan ve bu ürünleri doğrudan veya farklı yardım kuruluşları vasıtasıyla fakirlere ve doğal afetlerden etkilenenlere ulaştıran ve kar amacı gütmeyen dernek ve vakıfların oluşturduğu organizasyonlar*” şeklinde tanımlanmıştır (Çuhadar, 2017: 690). Bu

kanun, 2010 yılında 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak yürürlükten kaldıran kanunda veya sonraki düzenlemelerde gıda bankacılığını tanımlayan herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Gıda bankacılığı uygulaması, mali mevzuat içerisinde yer alan Gelir Vergisi Kanunu ve Katma Değer Vergisi Kanunu üzerinden yürütülmektedir (Kala, 2020: 193).

03.07.2005 tarihinde kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 14. maddesine belediyelerin görev ve sorumlulukları arasına "*gıda bankacılığı yapabilir*" ifadesi eklenerek, gıda bankacılığı yapabilecek kuruluşlar arasına derneklerin ve vakıfların yanı sıra belediyeler de katılmıştır. Ancak her ne kadar Belediye Kanunu'nda belediyelere gıda bankacılığı yapabilmeye yönelik yetki verilmiş olsa da gıda bankacılığını tanımlayan kanunda ancak bir sivil toplum kuruluşunun gıda bankacılığı yapabileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla belediyeler, gıda bankacılığı yapabilmek için ya bir vakıfla çalışmak için protokol yapmakta ya da kendileri bir vakıf kurmak zorunda kalmaktadırlar. Aksi halde gıda bankacılığı yapan belediyeye bağlı bulunan işletmeler vergi avantajlarından yararlanamamaktadır (Okur ve Sayın, 2014: 150).

Türkiye'de gerek faaliyet gösteren aktif gıda bankası sayısına gerekse bu gıda bankalarının hizmet sunabildiği yararlanıcı sayılarına net bir şekilde ulaşmak ne yazık ki mümkün görünmemektedir. Nitekim Türkiye'de bu veriler resmi bir kanal üzerinden kayıt altına alınmamakta, en azından paylaşılmamaktadır. Tüzüklerinde gıda bankacılığı geçmesine rağmen, faaliyette bulunmayan dernek ve vakıflar olabildiği gibi, gıda bankacılığında bahsetmeyen ancak gıda bankacılığı benzeri faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşları da olabilmektedir.

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı[‡] Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü’nün 31.07.2017 tarih 43531645-08.01.277-19773 sayılı yazısına göre, gıda bankacılığı yapan vakıflar ve dernekler, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nın denetimi altındadırlar ve gıda işletmesi olarak Bakanlık nezdinde kayıtlı olmaları gerekmektedir. Türkiye’de gıda bankacılığı ile ilgili en detaylı çalışma, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Dilekçe Komisyonu tarafından 2016 yılında kurulan Alt Komisyon tarafından yapılmıştır. Komisyonun çalışmaları kapsamında kamu kurumlarından yazılı bilgi alınmış, vakıflarla, derneklerle ve kamu kurumlarıyla toplantılar düzenlenmiş, konuya ilişkin yerinde incelemeler yapılarak rapor hazırlanmış ve kurumlarca neler yapılması gerektiği hususunda öneriler sunulmuştur (Kala, 2020: 190). 25 Haziran 2021 tarihinde TBMM Dilekçe Komisyonu’nda gerçekleştirilen konuya ilişkin son toplantıda, ülkemizde mevcut 66 gıda bankasının faaliyet gösterdiği ve kayıt altında tutulduğu belirtilmiştir (TBMM, 2021: 10).

Türkiye’de Temel İhtiyaç Derneği öncülüğünde 2019 yılında ilk defa gıda bankacılığı konusunda farkındalık yaratmak, dünyada ve Türkiye’de konu ile ilgili yapılan çalışmaları daha geniş kitlelerle paylaşmak amacıyla Gıda Bankacılığı Zirvesi düzenlenmiştir. Zirvenin ikincisi 2020 yılında tekrarlanmış, pandemi sebebiyle ara verilen toplantılara 2023 yılında yüz yüze devam edilmiştir.

4.2. Saha Araştırması

4.2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, çalışmanın teorik arka planını oluşturan sivil toplum kuruluşları eliyle yürütülen gıda bankacılığı uygulamasının, Türkiye’de bu

[‡]İlgili Bakanlık, 2018 yılında çıkarılan 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı’nın birleştirilmesi ile Tarım ve Orman Bakanlığı adını almıştır.

uygulamanın arz ve talep tarafları ile birlikte ele alınarak işleyişinin ortaya koyulması ve bu doğrultuda refah devletinin dönüşümü sürecinde yoksulluğun azaltılmasında oynadığı rolün değerlendirilmesidir.

Gıdaya erişim, gıda kaybı ve israfı, sivil toplum sektörünün refah sunumundaki payı, sektörler arası iş birliği, sosyal dayanışma, çevresel etkiler gibi pek çok ekonomik, sosyal ve kültürel boyutu içinde barındıran gıda bankacılığının ilerleyen süreçte politik gündemde daha fazla yer bulması beklenmekte olup, sosyo-politik işlevlerinin değerlendirilmesi bu bakımdan oldukça önemli hale gelmektedir.

4.2.2. Yöntem

Araştırmada temel metodolojik yaklaşım olarak nitel araştırma yöntem ve teknikleri benimsenmiştir. Bu doğrultuda bu araştırmada, Türkiye’de gıda bankacılığının, çeşitli tarafları ve ayrıntıları ile nasıl uygulandığının bütüncül bir resmi verilmeye çalışılmış ve buna paralel olarak, hâlihazırdaki durumu iyileştirmeye ve geliştirmeye yönelik sosyo-politik öneriler ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmacının deseni, vaka çalışması (case study) olarak nitelendirilebilmektedir. Nitekim vaka çalışması, hâlihazırda bilinen kimi olgular hakkında kavrayışımızı güçlendirmek ve karmaşık konuları anlaşılır kılmak amacı taşıyan bir araştırma desendir (Punch, 2005: 144).

Bu araştırmada, çalışılan durumla ilgili daha zengin, betimsel ve derinlemesine bilgiye dayalı bir veri seti oluşturmak amacıyla, nitel araştırmanın doğası gereği esnek olan özelliğinden faydalanarak, birden fazla örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan amaçlı örnekleme yöntemleri; tipik durum örnekleme, maksimum çeşitlilik örnekleme ve kartopu/zincir örnekleme yöntemleridir. Tüm bu örnekleme yöntemleri çerçevesinde, araştırma

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma kapsamında toplam 40 kişi ile nitel araştırma tekniklerinden derinlemesine görüşme tekniği ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, maksimum çeşitlilik örnekleme ile belirlenen dört gruba yönelik olarak hazırlanan dört ayrı yarı yapılandırılmış soru formu üzerinden gerçekleştirilmiştir.

4.2.3. Bulgular ve Analiz

Çalışmada, Strauss ve Corbin’in önerdiği iki nitel veri analiz tekniğinden betimsel analiz tekniğine başvurulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239-241). Bu bağlamda, betimsel analiz tekniğinin aşamaları doğrultusunda, araştırmanın kavramsal çerçevesinden, araştırma sorularından, görüşme ve gözlemlerde yer alan boyutlardan yola çıkılarak veri analizi için tematik çerçeve adı verilen bir çerçeve oluşturulmuştur.

Bu bölümde gıda bankalarının operasyonel işleyişi, bir sivil toplum kuruluşu uygulaması olarak gıda bankacılığına ilişkin temel algılar ve gıda bankalarının geleceği olmak üzere üç ana tema kapsamında Türkiye’de gıda bankacılığına ilişkin veriler analiz edilmektedir.

4.2.3.1. Gıda Bankalarının Operasyonel İşleyişi

Gıda bankalarının operasyonel işleyişi, gıda bankalarına erişim, gıda bankalarının verimliliği ve kurumsallaşma olmak üzere üç ana kod altında değerlendirilmiştir. Gıda bankalarına erişim, her şeyden önce gıda bankalarından haberdar olma aşamasıyla başlamaktadır. Gıda bankalarından haberdar olma konusunda, bu bağlamda, formel bilgi kaynaklarında, özellikle yararlanıcıların bu kaynaklara erişiminde eksiklikler olduğu gözlemlenmektedir. Yararlanıcıların gıda bankalarından yeterince haberdar olmamasının nedeninin, genellikle kendilerinin formel bilgi kaynaklarına sınırlı erişim imkanlarına sahip olmalarından kaynaklandığı gözlemlenirken; gıda bankalarının arz tarafında yer alan bağışçı

kesim tarafından ise bu imkanlara erişim olanakları daha güçlü iken, tanıtımın yetersizliğinden kaynaklı olarak, gıda bankalarının yeterince bilinirliğe sahip olmadıklarının vurgulandığı ve bilinirliğin artırılması yönünde öneriler getirildiği görülmektedir.

“Çünkü gerçekten hani ben lise mezunuyum, kendimi geliştirdim, bir yerden öğrendim, hiç bilmeyenler var. Yani benim sayemde çoğu arkadaşım, “aa öyle bir yer mi var, ben yolunu bilmiyorum” deyip, çok insanla gidip kaydını yapan insanım şahsen. Çünkü çoğu insan bundan habersiz. Hani böyle her yere pankartlar asılsa, böyle böyle bir yerimiz var, buyurun gelin faydalanın. Sonuçta bunu yardımseverler yapıyor.” Yararlanıcı 7

Gıda bankası yararlanıcılarına ilişkin nicel bir veri elde etmek, yararlanıcı sayılarının çeşitli kıstaslara bağlı olarak sürekli değişkenlik göstermesi nedeniyle de oldukça zorlaşmaktadır. Zira gıda bankalarından yararlanma, genellikle belli bir süreyi kapsayan geçici bir döneme dayanmakta; öte yandan pandemi, doğal afet, ekonomik kriz gibi bazı olağan dışı durumlar, yararlanıcı sayısında dönemsel artışlara sebebiyet verebilmektedir. Görüşmelerde de hâlihazırda küresel olarak etkisini gösteren Covid-19 pandemisinin yararlanıcı sayısında meydana getirdiği artışa dikkat çekilmiş ve yararlanıcı sayısının pandeminin başladığı süreçten itibaren istikrarlı olarak artış göstermesi vurgulanan husus olmuştur. Saha araştırması neticesinde gıda bankalarına erişim noktasında literatür ile uyumlu olarak tespit edilen noktalardan biri, ihtiyaç sahiplerinin gıda bankalarından yararlanabilmeleri için ihtiyaç durumlarını kanıtlamalarının beklenmesidir (Caplan, 2016: 6; Rombach ve Bitsch, 2018: 186). Yararlanma kriterlerinin her gıda bankası için aynı standartta belirlenememesi, bazı kriterlerin zaman zaman görece “subjektif” değerlendirmelere tabi tutulabilmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin, bir araba ya da ev gibi taşınır ya da taşınmaz bir mala sahip olmanın, gıda bankalarından yararlanma konusunda ne kadar belirleyici olması gerektiğine dair tartışmalı görüşler olduğu ve her gıda bankasının bu konuda farklı kriterler koyabildiği görülmektedir.

“Ama Türkiye’de 81 ildeki her kurum ne şekilde değerlendiriyor, kıstasları ne şekilde? Bazı kurumlar evde maaş alan varsa vermeyebiliyor. “Benim zaten 10 bin yararlanıcım var, veremem” diyen var. Bazı kurumlar evi varsa vermem diyebiliyor, ama şimdi evi olduğu zaman belki içeride dört tane hastası var. Sonuçta ev insanların karnını doyurmuyor. Yani böyle durumlar var. Her kurumun, her kuruluşun değerlendirme kıstası farklı.” Çalışan 4

Gıda bankalarından yararlanma kriterlerinin belirlenmesi noktasında, araştırma neticesinde varılan önemli bir bulgu ise, literatür taramasında incelenen çoğu çalışmadan farklı bir şekilde, yalnızca gıda bankalarının arz taraflarının değil, talep tarafının da çoğunlukla bu kriterlerin belirlenmesine sıcak bakması ve gerekli görmesidir. Dolayısıyla, ihtiyaç sahipliğini belirlemeye yönelik kriterlerin, yalnızca gıda bankalarının talep tarafı ve arz tarafı arasında bir “hak etmişlik” algısı yaratmakla kalmayıp, yararlanıcıların kendi aralarında da bir “hak etmişlik” algısı ve kıyaslaması yarattığı söylenebilmektedir. Bu kapsamda, yararlanıcılar, kendilerinden daha az hak ettiklerini düşündükleri kişilerin de gıda bankalarından yararlanıyor olmasına tepki göstermekte; ancak bu tepkilerini büyük ölçüde gıda bankalarına değil, bu kişilere yöneltmektedirler.

Gıda bankalarının literatürde karşılık bulan, bağışlanan ve/veya üretim fazlası olan gıdaların toplanması ve dağıtılması işlevlerinin pratikte de karşılık gelen öncelikli faaliyet alanı olduğu görülmektedir. Dağıtılan ürünler yalnızca gıda maddeleri ile sınırlı kalmamış; farklı ülke örneklerinde olduğu gibi, temizlik ve giyecek başta olmak üzere farklı tüketim alanlarına yayılım göstermiştir.

“Şimdi normalde, yani bir gıda bankası işte, israf olabilecek veya bağış olabilecek, insan tüketimine uygun ürünlerin toplanarak yoksul ailelerle paylaşılmasını öngörüyor. Burada hani banka kelimesi de zaten ürünlerin toplanmasından... Bunu sadece gıda olarak değil, gıda bankacılığı kanununda yer alan diğer maddelerde işte giyecek, hijyen ürünleri, yakacak ve gıda üzerinden değerlendirmek gerekiyor. Fakat tabii en temel ürün gıda olduğu için, genellikle gıda üzerinde yoğunlaşılacak bir durum söz konusu. Normalde gıda bankaları belirttiğim gibi yani, bu toplanan ürünleri düzgün bir şekilde organizasyonu, operasyonunu kurup yoksul ailelerle paylaşılmasını öngörür.” Çalışan 6

Gıda bankalarında yararlanıcılar, genellikle ihtiyaç tespiti sonrası kendilerine tanımlanan bir limit çerçevesinde yararlanma hakkı elde etmektedirler. Gıda bankaları yararlanıcıları kendilerine tanımlanan limitler doğrultusunda alışveriş bütçelerini planlamak durumundadırlar ve bu bağlamda, Hartmann (2014: 48-49)'ın da belirttiği üzere, ürünlere sembolik de olsa bir fiyat atanarak değer kazandırılmakta ve böylece yararlanıcılar kısmen de olsa “müşteri” statüsüne sahip olmaktadır. Yararlanıcıların kendilerinin ya da bakmakla yükümlü oldukları kişilerin, birden fazla dezavantajlı duruma sahip olması, tıpkı yararlanma süresi ve sıklığında olduğu gibi, yararlanma limitlerinin tanımlanmasında da etkili olmakta; dezavantajlılık durumu arttıkça tanımlanan limitler de artmaktadır.

“Biz şöyle yapıyoruz, bir kişilik aile 50 puan bizden alıyor, iki kişilik 60, üçüncü kişi üzerinden işte beşer beşer artıyor. Üç kişi 65, dört kişi 70 şeklinde artıyor. Aynı zamanda biz mesela yalnız yaşayan kadınlara, evinde engellisi olan ailelere artı 25 puan gibi fazladan bir bonus veriyoruz.” Yönetici 5

Gıda bankalarının hizmetin sunuluş biçimini belirlemeleri, gıda bankalarının fiziksel olarak nasıl bir alanda faaliyet gösterdiklerini de belirlemektedir. Bu anlamda, genellikle limiti belli bir karta, puan, kredi ya da nakit olarak tanımlayan gıda bankalarının “market formatında” hizmet sunduğu görülmektedir. Market formatı yanında yaygın olan ikinci hizmet sunma biçimi, belirlenen limit doğrultusunda saptanan ürünlerin gıda bankası çalışanları/gönüllüleri tarafından kolilenerek doğrudan ihtiyaç sahiplerine teslim edilmesidir. Üçüncü bir yöntem ise, elde edilen ürünlerden uygun olanların ivedi şekilde soğuk ya da sıcak yemek halinde ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasıdır. Bir gıda bankasında tek bir format seçilebildiği gibi, bu üç formattan ikisinin ya da her üçünün aynı anda birlikte uygulanması da söz konusu olabilmekte ya da farklı zamanlarda farklı formatlar tercih edilebilmektedir. Hizmet sunma formatı, kuşkusuz sadece, yararlanıcıların gıda bankalarından ne şekilde yararlanmak istediklerine ya da ne şekilde yararlanmalarının daha “insanca” görüldüğüne göre belirlenmemekte; aynı

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

zamanda gıda bankalarının ihtiyaçlarının ve gerekliliklerinin de bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çoğu yararlanıcı, hizmetin sunulma biçiminden ziyade devamlılığına ve kapsamına odaklanmakta ve gıda bankalarının hizmet sunma biçimleri, günlük sosyal hayatlarında dolaylı bir etkiye sahip olsa da ya bu etkinin farkına varmamakta ya da ihtiyaçlarının karşılanması ile kıyaslandığında böyle bir etkiyi önemsememektedirler.

Literatürde gıda bankalarına yönelik tespit edilen önemli sorun alanlarından biri, çoğunlukla, gıda bankaları yararlanıcılarının ihtiyaçları ve/veya talep ettikleri ürünler ile gıda bankaları tarafından sunulan ürünlerin nitelik bakımından uyuşma gösterememesidir (Tarasuk ve Eakin, 2003: 1505; Downing ve Kennedy, 2014: 14; McIntyre ve diğerleri, 2015: 11; Mckay ve diğerleri, 2016: 7; Addy, 2017: 124). Aslında gıda bankacılığı sistemi, doğasına ve çıkış amacına uygun olarak işletildiğinde, bu çelişkinin sisteme içkin bir özellik olduğu görülmektedir. Nitekim gıda bankalarında yer alan ürünler, yukarıda belirtildiği üzere, bağış kanalı üzerinden elde edilen piyasa değerinin altında kalan ürünler olduğunda, doğal olarak, gıda bankası yararlanıcılarını da kapsayan piyasa tarafından fazla talep görmeyen ürünler olmaktadır. Ancak gıda bankası yararlanıcıları çoğu kez, gıda bankasından yararlanma hakkı elde ettiklerinde, gıda bankacılığının bu çelişkili yapısını kavrayamadan gıda bankalarına başvurmakta ve özellikle “temel” ihtiyaçlarının karşılanacağı beklentisiyle gıda bankalarına gelmektedirler. Bu durumda, gıda bankalarının iki yol izlediği görülmektedir. Birincisi, yararlanıcılara mümkün olduğu ölçüde gıda bankalarına gelen ürünlerin bağış kanalıyla elde edildiği, dolayısıyla her zaman talep ettikleri ürünlerin bulunamayabileceği anlatılmaya çalışılmaktadır. Sıklıkla izlenen ikinci bir yol ise, yukarıda belirtilen bağış dışı satın alma kanalıyla özellikle talebi fazla olan eksik ürünlerin tamamlanmaya çalışılmasıdır. Bu yol, bir yandan, gıda bankalarının kapasitesini arttırıp ihtiyaç sahiplerinin daha fazla ürün ile buluşturulmasını sağlarken; diğer

yandan, gıda bankalarının esasında yer alan ilave ürün arzı yaratmamaya çalışarak israftan kaçınma amaçlarının özüne ters düşmektedir.

“Yani ama temel ihtiyaç diye kodladığımız için, ben bunu bir şekilde temin etmek zorunda hissediyorum kendimi. Yağdır, salçasıdır, tuzudur, pirincidir... Diyemiyorum yani ben bulgur başışı aldım, makarna başışı aldım, ne yapayım diyemiyorum. Hani hep çözümünü bulmaya çalışıyorum ama öyle bir şey ki; bu yani işte zaten şeyi tutmak çok zor, nabızı tutmak, yani yeni ikiz bebek sahibi olmuş bir ailenin temel ihtiyacı da bez ve mama. Yani bez ve mama bulundurmaya eğildiğimiz zaman, çünkü bu çok ciddi bir ihtiyaç gerçekten, bunu yaşayarak çok görüyoruz. Kadın pedi de mesela başış olarak alınamıyor. Bunları temin etmek için kaynak bulduğumuzda ve bunları bulduğumuzda bu sefer yağ soruluyor.” Çalışan 5

Gıda bankaları yararlanıcıları, gıda bankalarına gittiklerinde genellikle ilk olarak hanelerinin temel ihtiyaç malzemelerini karşılamaya yönelmektedirler. Çoğu gıda bankası yararlanıcısı, kendilerine sağlanan ürünlere “razı” gelme eğiliminde olup, özellikle, yağ, kuru bakliyat, salça gibi bazı temel gıda ürünlerini alabiliyorlarsa, “fazlasını sorgulama hakkını” kendilerinde görmemektedirler. Ancak bu durumun gıda bankalarının işleyiş sistemini anlamaktan ziyade, kendilerine sunulana “razı gelme” eğiliminden kaynaklandığı gözlemlenmektedir.

“Ya işte her imkânı sunuyor zaten, daha ne sunsun? Sebzeni veriyor, meyveni veriyor, gıdanı veriyor. Gıda bankası ne yapsın? Her şeyini veriyor canım daha ne yapsın?” Yararlanıcı 11

“Yalnız tuhafımıza giden bir şey oldu. Yanlış anlamayın, yargıda bulunmak istemiyorum. Bir bayan, geyet de açık seçik böyle, davranışları gayet şey bir bayan. Geldi dedi ki kola niye getirtmiyorsunuz? Biz gülümsedik yani. Ne bileyim... Kola mı? Yani git o kadar şeyin varsa, kola mı yani? Sağlıklı bir şey mi? Burası gıda bankası sonuçta... Biz biraz tuhafıydık bu davranış şeklini. Bilinçli yaklaşmıyor insanlar bilmiyorum. Bence temel gıda önemli olan.” Yararlanıcı 3

Gıda güvenliğinin sağlanması, gerektirdiği ekstra kaynak nedeniyle her zaman gıda bankalarının tek başlarına altından kalkabileceği ölçüde olmamaktadır. Ancak yine de pratikte, buna yönelik sorumlulukların büyük ölçüde bizzat gıda bankaları tarafından üstlenildiği görülmektedir. Nitekim başış yapan şirketler, çoğunlukla, ürünün kendilerinden alınıp gıda bankalarına ulaştırıldığı ve oradan

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

da yararlanıcılara dağıtıldığı tüm dağıtım organizasyon sürecinin gıda bankaları tarafından üstleniliyor olmasını tercih etmekte; bu süreci ilave bir maliyet kaynağı olarak gördükleri için bu maliyeti paylaşmaya istekli olmamaktadırlar.

“Sonrasında bu ürünleri dernek, lojistiklerini tamamen kendileri karşılayacak şekilde bizim depomuzdan aldırıyorlar. Alıyorlar ve ihtiyaç sahiplerine ulaşacak şekilde kendi marketlerine ve depolarına çekiyorlar. Açıkçası marka tarafında hiç gerçekten yorulacak bir organizasyon yapmıyorlar, yapmıyoruz biz yani marka olarak. Biz sadece geleceği günü organize ediyoruz, ne kadar ürün teslim edeceğimizi onlara bildiriyoruz, onlar ona göre araç ayarlıyor. Bahsettikleri gün ve saatte geliyorlar, ürünleri alıyorlar ve getiriyorlar. Faturalama işlemleri oluyor, bedelsiz fatura kesimleri vs. gibi.” Bağışçı 3

Her ne kadar gıda bankaları, bir sivil toplum kuruluşu bünyesinde faaliyet gösterebiliyor olsalar da uygulamaya bakıldığında, hem özel sektörle hem de özellikle yerel yönetimleri kapsayan kamu sektörüyle yakın ilişkiler içinde olmalarının bir gereklilik haline geldiği görülmektedir. Nitekim gıda bankaları, genellikle, ürünlerin temininden dağıtım aşamasına kadar geçen organizasyon süreci içerisinde, kaynak tahsisi, lojistik operasyonu, halkla ilişkiler gibi birçok alanı kapsayan işlerin aynı anda kısa süre içerisinde yerine getirilmesi zorunluluğu ile karşı karşıyadırlar. Bir sivil toplum kuruluşu bünyesinde “gönüllü” olarak örgütlenmiş bir gıda bankası ise çoğu zaman ölçek, kaynak ve uzmanlaşma bakımından bu zorunlulukları karşılayabilir yeterlilikte olmamaktadır. Bu durumda faaliyetlerini devam ettirmeye ve ayakta kalmaya çalışan gıda bankalarının, hem kendi örgüt bünyeleri içerisinde kurumsal işletmeleri örnek alarak birtakım yapılanmalara gittikleri hem de özel sektör ve kamu sektörü ile iş birliği kanallarını sürekli açık tutmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu durumun literatürde, kâr amacı güden ve gütmeyen kuruluşlar arasındaki iş birliği çalışmalarını ifade eden ve bu iki sektör arasındaki ayrımı bulanıklaştıran sektör harmanlanması/bükülmesi (sector bending) kavramına tekabül eden bir örnek olduğu söylenebilmektedir (Dees ve Battle Anderson, 2003: 16-18; Rombach ve Bitsch, 2018: 184).

“Gıda bankaları biraz diğer sivil toplum sektöründen farklı yerde bir alanda; çünkü biraz burada özel sektör ve sivil toplum arası iş, iç içe geçmiş durumda. Yani herhangi bir sivil toplum kuruluşu bir eğitim konusunda bir faaliyette bulunurken, eğitimle ilgili rahatlıkla ya da çocukla ve kadınla ilgili rahatlıkla, ürün satabilip kaynak geliştirip bunu eğitimler için kullanabilir. Ama gıda bankacılığı tarafında, bir işte, depo operasyonu, lojistik operasyonu, tedarik operasyonu, hatta bazen İK operasyonu, mali işler operasyonu gibi, işin içine özel sektör dediğimiz süreçlerin girdiği bir şey var. Yani gönüllü çalışanlarla yapılamayacak şeyler var. Pek çok sivil toplum kuruluşunda gönüllü çalışanlarla pek çok şey halledilirken, gıda bankacılığında tedariki bilen birinin tedariki yönetmesi gerekir, lojistiği bilen birinin lojistiği yönetmesi gerekir. Dolayısıyla, orada personel maliyeti gibi operasyonel maliyetler her zaman standart bir sivil toplum kuruluşuna göre daha fazladır.” Yönetici 2

Kâr amacı gütmeyen sektörün doğasına uygun olarak, gıda bankalarında yapılan işin “manevi” boyutu, sıklıkla gıda bankalarının çalışanları ve yöneticileri tarafından dile getirilmektedir. Çalışanlar bir “sivil toplum ruhu” olmadan bu işin devam ettirilemeyeceğini belirtirken, öte yandan tamamen sivil bir toplum ruhu olduğunda ise profesyonelleşmeden uzaklaşma yaşanabileceğinden, faaliyetlerin devamlılığının ya da en azından etkin bir şekilde gerçekleşmesinin yine tehlikeye girebileceğini belirtmektedirler. Dolayısıyla gıda bankaları, sivil toplum sektörü içinde “gönüllü olması beklenen ancak tamamen gönüllülüğe dayanması istenmeyen” kendine has bir alanı oluşturmaktadır.

“Tabii ki böyle de bir kurumda, bir dernekte yaptığımız işin biraz da hani manevi bir boyutu da oluyor. Bu insanlar biraz profesyonel, görünüşte profesyonel ama kendi içlerinde yarı profesyonel yarı amatör ruhlu yapılan bir iş olduğunu belirtmek istiyorum.” Çalışan 4

Gıda bankalarının temel finansal kaynakları bireysel ve kurumsal bağışlar olmakla birlikte, pek çok gıda bankası yalnızca bağışlar üzerinden finansal sürdürülebilirliği sağlamakta zorlanmaktadır. Bağışların en önemli çıkması genellikle istikrarlı olmamalarıdır. Olağan dönemler içerisinde gıda bankalarının, ne zaman ve ne bağışı yapılacağını önceden kestirmeleri çok mümkün olmadığı gibi; genellikle, dini ve kültürel faktörler nedeniyle toplumdaki dayanışma ruhunun arttığı doğal afetler, dini bayramlar gibi olağan dışı süreçlerde bireysel ve kurumsal bağışta

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

bulunma girişimlerinin arttığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, ölçek olarak genellikle bağışlardan daha büyük tutarlara denk gelen ulusal ve uluslararası kuruluşların sağladığı hibe ve fonlar gıda bankalarının sürekli takipte olduğu finansal kaynaklardır.

4.2.3.2. Bir Sivil Toplum Kuruluşu Uygulaması Olarak Gıda Bankacılığına İlişkin Temel Algılar

Gıda bankalarının, araştırma sonucunda, yüklendikleri amaçlar temelinde, yoksullukla mücadele, gıda kayıpları ve israfıyla mücadele ve sosyal dayanışma ağlarını geliştirme olmak üzere üç temel sacayağı üzerinden sosyo-politik alana dâhil edildikleri ve önemlerinin ortaya konulduğu görülmektedir. Nitekim bu durum, gıda bankaları ile ilgili literatüre de uyum göstermekte olup, gıda bankalarının amacının ne olduğu ya da olması gerektiği konusunda net bir görüş birliğine varılamadığı görülmekte; genellikle birden fazla amaca aynı anda atıfta bulunmaktadır.

Gıda bankalarının yoksullukla mücadeledeki rolü, yoksul bireylerin ve/veya hanelerin, gıda ve/veya gıdaya benzer zaruri temel ihtiyaçlarını karşılamaları üzerinden şekillenmektedir. Bununla birlikte, gıda bankalarının özünde “hak” temelinden değil; “hayırseverliğe” dayalı gönüllü eylemler temelinden yola çıkmaları, gıda bankalarının bir temel hak olarak gıda hakkına ne derece hizmet ettiği ve hatta gerçekten hizmet edip etmediği üzerinde soru işaretleri yaratmaktadır. Hayırseverliğe dayalı bu tür girişimlerin, hakların aşınmasına sebep olabilme, yoksulları ve yoksulluğu politik gündemin dışına itebilme, bunlara yönelik kısa vadeli ve acil bir çözüm sağlarken, uzun vadeli çözümlerin önünü tıkayabilme ihtimalleri, literatürde, gıda bankacılığının sosyo-politik olarak tartışılan noktalarıdır (Riches, 1997: 70; Lindenbaum, 2016: 375; Cloke ve diğerleri, 2016: 5). Bu anlamda, literatürde gıda bankalarının, yoksullukla mücadeledeki rolü belirlenirken, genel olarak, iki temel sorudan hareket edildiği

görülmektedir. Bunlardan ilki, gıda bankalarının sunduğu hizmetlerin tüm yoksullukla mücadele programları içerisinde ne kadarlık bir yer kapladığı ve ne derece “yeterli” görüldüğü; ikincisi ise ne kadar uzun vadeli ve “sürekli” olduğudur.

Saha araştırması kapsamında, gıda bankalarının arz tarafında yer alan gıda bankaları personelinin, gıda bankalarını, yoksullukla mücadelenin gerekli ve işlevsel bir aracı olarak görmelerine rağmen, kamusal politikaların yerini almalarının söz konusu olmadığına altını çizdikleri görülmektedir. Çoğu katılımcı, yoksulluğun derin ve sistematik bir sorun olduğunu belirtmekte; ancak bunun altında yatan sebeplere ya da çözüm önerilerine dair yoğun politik söylemlere başvurmamaktadırlar.

“Yani açıkçası evet yani yoksullukla mücadele, o çok uzun ve geniş kapsamlı bir konu. Çok hani böyle çabucak ya da birkaç stk ile çözülebilecek bir konu değil maalesef. Yani ancak böyle kısıyından köşesinden bir şeyler yapmaya çalışıyor kurumlar da ama tabii ki her zaman bir şeyler yapmak, hiçbir şey yapmaktan çok daha iyidir.” Bağışçı 4

“Yani ana hatlarından evet ama hani temele bakacak olursak, gıda bankaları ne kadar daha fazla yiyecek, içecek ihtiva ederse o kadar iyi belki ama hani bir üzücü tarafı da ne kadar çok insanın böyle bir oluşuma ihtiyacının olması. Yani o daha farklı bir boyut belki, daha düşünülmesi tartışılması gereken.” Gönüllü 3

Öte yandan gıda bankalarının talep tarafı olan yararlanıcılar, çoğunlukla, gıda bankalarını, kendi yaşamlarını idame ettirme noktasında “güçlü bir destek” olarak görmektedirler. Bu nedenle, bazı yararlanıcılarda, gıda bankalarından ya da devletten daha fazlasını talep etme ya da yoksulluklarına çözüm olabilecek farklı yolları dile getirme yerine, gıda bankalarından yararlanma haklarını kaybetmeme güdüsü öne çıkmaktadır. Dolayısıyla literatürde altı çizilen apolitik tutumun, daha çok gıda bankalarının talep tarafında olduğu söylenebilmektedir. Çoğu yararlanıcı, bu durumu, gıda bankalarından aldıkları yardımın hanelerine ne büyük bir destek sağladığını belirterek ve minnettarlıklarını göstererek ifade

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

etmektedirler. Dolayısıyla Collier’ın (2000) ifade ettiği, sivil toplum kuruluşlarının doğrudan sağladığı mal ve hizmetlerin yoksulları daha fazlasını talep etmekten caydırması durumu (Aktaran İbrahim ve Hulme, 2010: 10) araştırma neticesinde gözlemlenebilmektedir.

“Valla çok şey değişir. Ben bir keresinde bilmiyordum senelik güncelleme oluyormuş. Ben yardımım kesildi zannettim ilk aldığım ikinci senede. Hiç de bir yeri arayıp da sormadım da. Çay alamadım, inanın kuru fasulye, yani alacağım markette 15 TL idi kilosunu. Ben alamadım, çocuğum kuru fasulye istedi alamadım yani. Ama buradan alıyorum her ay düzenli.” Yararlanıcı 2

“Valla uzunlu, kısası, hiçbirini bilmiyorum, Allah razı olsun. Kim sebep oluyorsa Allah hepsinden razı olsun. Ne çok mağdurlar var, işsizler var, zaten bu pandemi var ya bizi mahvetti.” Yararlanıcı 6

Gıda bankalarının gelişim gösterdiği pek çok ülkede, gıda bankalarının kuruluşunun toplumun en alt tabakasında sayılabilecek kesimine yönelik “acil bir destek” temelinden yola çıktığı görülmektedir. Bu durum, gıda bankalarının israftan kurtarılabilen ürünlerin yeniden değerlendirilmesi amacı çerçevesinde kalmaları, sistematik ve yaygın bir kamusal uygulama olmayıp örgütlü bir sivil toplum hareketi olmaları ve çoğunlukla kaynaklarının sınırlı olması nitelikleri ile de uyumludur. Ancak zamanla gıda bankalarının hemen hemen her ülkede yararlanıcı kitlelerinin giderek artması ve çeşitlenmesi, gıda bankalarını, özel sektör ve kamu sektörü ile iş birliği yollarını da geliştirerek, faaliyetlerini istikrarlı biçimde sürdürmeye, genişletmeye ve kurumsal kimliklerini oturtmaya yöneltmiştir. Dolayısıyla bir yandan gıda bankalarının arz tarafınca, sundukları hizmetler ve faaliyetler artık bir gönüllülük değil zorunluluk meselesi halini alırken; gıda bankalarının talep tarafı için ise buradan aldıkları yardım, geçici ve acil bir destek mekanizması olmaktan ziyade kronik bir destek mekanizması şekline bürünmektedir. Bu durum, yoksulluğun çözülebilir olmaktan ziyade “sürdürülebilir” hale mi geldiği ve yararlanıcıların, gıda bankaları gibi aslında acil bir müdahale aracı olarak kurgulanan mekanizmalara, bir yaşam destek ünitesi gibi bağımlı hale mi geldiklerini de sorgulamaktadır. Saha araştırması

kapsamında da bu sorgulamaların yansımaları görülmekte; ancak gerek gıda bankalarının arz tarafı gerekse talep tarafı için, gıda bankalarını sistemin dışına çıkarmanın, yaşam destek ünitesi ile hayatta kalan bir kişinin yaşam destek ünitesini kapatmaya benzer bir durum olacağı anlamına geldiği ortaya çıkmaktadır.

Gıda bankaları, yoksullara yardım sağlayıp hizmet sunma amaçlarını gerçekleştirirken, daha geniş ve kurumsal bağlamda bir sivil toplum örgütlenmesinin bütüncül amaçları çerçevesinde hareket ettiklerinde, yalnızca yoksulların ihtiyaçlarını karşılama değil; onların kapasitelerini geliştirmeye yönelik bir “sosyal etki” yaratma işlevine de sahip olabilmektedirler. Bu durumun, etkin şekilde sürdürüldüğünde, literatürde Korten’in (1987: 147-150) “üçüncü nesil sivil toplum yönelimi” olarak ifade ettiği, sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirdikleri hizmet sunumları aracılığıyla gerekli bilgi tabanını oluşturdukları ve daha sonra bu tabanla temaslarını kaybetmeyerek ve bağlarını geliştirerek, onların kapasitelerini güçlendirmeye ve yoksulluklarına neden olan yapıları ve kurumları ortadan kaldırmaya çalıştıkları duruma karşılık gelebileceği söylenebilmektedir. Ancak sosyal etki yaratmaya yönelik bu tür faaliyetler, tüm gıda bankalarında yürütülemediği gibi, bu tarz faaliyetleri yürütmeye çalışan gıda bankalarının da bir süreklilikten ziyade “proje” vb. temelli uygulamalara yöneldikleri görülmektedir. Özellikle pandemi sürecinin bu faaliyetleri kesintiye uğrattığı belirtilirken; bunların, ilave kaynak ve iş yükü gerektirmesi, küçük ölçekli gıda bankalarından ziyade, daha büyük ölçekli ve/veya kamu sektörü ile iş birliği yapabilen gıda bankalarının bu gibi adımlar atabilmesini sağlamaktadır.

“Her gıda bankası bir sosyal etki, bir toplumsal alandır, toplumsal merkezdir. Bu bağlamda çünkü hani yoksul aileye siz gidip kapısını çalıp neye ihtiyacın var soramıyorsunuz, sosyal bağlamda bunu soramıyorsunuz. Ama her aile mutlaka gıda bankasına geliyor çünkü ihtiyacını karşılayacak. Temel ihtiyacını karşılayan bir aileye siz sosyal bağlamda çok güzel etkilerde bulunabilirsiniz. Okuma yazma

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma
bilmiyordur belki; hani onu okuma yazma öğretilmesi için kurslara yönlendirebilirsiniz ya da direkt kurs açabilirsiniz.” Çalışan 6

Ülkemizde, sivil toplum kuruluşlarına örgütlü katılımın ve devamlı bir gönüllülük faaliyetinde bulunmanın yaygın olmadığı düşünüldüğünde, bu durumun gıda bankaları özelinde de geçerli olduğu ve gıda bankası faaliyetlerinin çok büyük ölçüde gönüllüler tarafından değil; ücretli personel tarafından yürütüldüğü söylenebilmektedir. Görece oldukça küçük bir kısmı oluşturan gönüllü personel ise çoğunlukla aynı ya da yakın yerleşim yerlerinde yaşama, yerel yönetimler ya da bağışçı ilişkileri üzerinden gıda bankalarından haberdar olma gibi enformel bilgi kanalları vasıtasıyla gıda bankalarına destek vermeye çalışmaktadırlar. Bazı gıda bankaları, gönüllü ilişkilerini geliştirmek üzere daha spesifik ve kurumsal faaliyetler yürütmeye çalışmakta; bu anlamda, sosyal medya hesaplarını aktif kullanmaya ve/veya bizzat gönüllülerin yer aldıkları sosyal etkinlikler düzenleyerek iletişim ağlarını aktif tutmaya çalışmaktadırlar.

“Çok kalabalık bir gönüllü grubumuz yok. O da biraz şundan kaynaklanıyor. Hani biz sahada çalışabiliyoruz çalıştığımız alan itibarıyla; fakat son 1,5 senedir de aktif olarak çok sahaya çıkamadığımız için... Bunun öncesinde gönüllerimizle çocuk etkinlikleri yapılmış, kadın etkinlikleri yapılmış, işte müzeler gezilmiş, çocuklar için koşular düzenlenmiş eğlenmeleri için falan... Biz bunların hiçbirini yapamadık son 1,5 senedir.” Çalışan 5

“Son dönemlerde haftada en az iki ya da üç buradayız. Çünkü bayram arifesi sayılır ya, arkadaşlar burada çünkü herkes ne iş olursa yapıyor. Kimse “bu benim işim değil” deyip bırakmadığı için biz de bu şekilde destek olabiliyorsak öyle keyifli gidip geliyoruz. Biz geçenlerde geldiğimizde kuruyemişler paketlerine konulacaktı, öyle bir bağış gelmişti, onları paketledik. Bugün geldiğimizde unlar var, onları paketliyoruz. Ondan önce geldiğimizde nohutlar var, onları paketledik. Ama hani kime ne verileceğini tabii ki çalışan arkadaşlar daha iyi biliyor. Çünkü onların önünde bir skala var, yani kime, ne kadarlık, kaç kişilik ailedir, ne kadar, ne verilmesi gerektiğini onlar daha çok biliyorlar. Biz sadece arkada paketleyerek elimizden geldiğince destek olmaya çalışıyoruz.” Gönüllü 2

Gıda bankalarının faaliyetlerini gerçekleştirmeleri sürecinde, tarafların duygu durumları, tutumları, taraflar arasında kurulan ilişkiler, gıda bankalarını, sadece sosyo-ekonomik değil; sosyo-psikolojik olarak da toplumsal bağlamda önemli bir

yere koymaktadır. Gıda bankaları yararlanıcılarının ihtiyaç sahibi olma ve bunu kanıtlama durumları, damgalanma, yargılanma, utanç, şükran gibi çok farklı duyguları aynı anda yaşamalarına sebep olabilmektedir. Bu durum, gıda bankaları yararlanıcıları, gıda bankalarından görünürde maddi bir karşılık olmadan yararlanıyor görünseler de; manevi olarak bazı gizli maliyetlere katlanma durumunda kalabildikleri şeklinde ifade edilmektedir (Purdam ve diğerleri, 2015: 8; Clock ve diğerleri, 2016: 16). Öte yandan, gıda bankaları personeli ise bir yandan yararlanıcılarda olumsuz duygular ortaya çıkmasını engelleyecek hassasiyette ilişki kurma çabası gösterirken; diğer yandan yoğun emek gerektiren bir organizasyon sürecini yürütme gerekliliği içinde duygusal olarak baskı altına girebilmektedirler (Rombach ve diğerleri, 2018: 117-122).

Gıda bankaları, gıda bankalarının arz tarafınca, toplumdaki dezavantajlı kesim ile ilişki kurabilmeye ve onların temel ihtiyaçları dışında, “kendini anlatma” ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir kanal olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda, kendi kısıtlı sosyal çevresi içinde, çeşitli sosyal ve kültürel bilgi ve destek kanalları yetersiz kalan gıda bankaları yararlanıcılarına, gıda bankalarından yardım alırken eş zamanlı olarak bu desteklerin sağlanabilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu destek, yararlanıcıları ihtiyaçlarına göre farklı kurum ve kuruluşlara yönlendirmekten, bazen sadece özel hayatlarındaki dertlerini dinlemeye kadar gidebilmektedir. Purdam ve diğerlerinin (2015: 4) çalışmalarının aksine, araştırmada, gıda bankalarının arz tarafınca, talep tarafını “suçlayıcı ve damgalayıcı” bir dilin kullanıldığı sonucuna varılmamıştır. Bu anlamda, gıda bankaları personeli, ağırlıklı olarak, yararlanıcılara ilişkin daha anlayışlı ve empatik bir dil kullanmaktadır. Bununla birlikte, Hartmann (2014: 100)’ın da belirttiği gibi, yararlanıcılardan verilen hizmetin karşılığında, zımni de olsa bir “minnetarlık” gösterilmesinin beklendiği ve bunun tersinin ortaya çıktığı kimi durumlarda, gıda bankaları personeline “öfke, haksızlığa uğramışlık” gibi yararlanıcılara karşı kimi

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

olumsuz duygular oluşabildiği gözlemlenmektedir (Caplan, 2016: 8). Tam tersi minnettarlığın ifade edildiği durumlar ise, arz tarafınca “doğru” bir yaklaşım olarak nitelendirilmekte; bu gibi durumların hizmet sunma motivasyonlarını arttırdığı belirtilmektedir.

“Aslında gıda bankacılığı dediğimiz, yani gıda bankacılığının sunum kısmı aslında, gıda bankacılığının kendisi birebir girmez ama sunum kısmına baktığımız zaman, güler yüz, işte bir ihtiyacının giderilmesi, onu mutlu etmek, daha farklı onunla ilgili düşünmek, empati kurmak falan... Yani bakış açımızın, sosyal yardımlarla, sosyal desteklerle ilgili bakış açımızın birazcık daha olgunlaşmaya, dilenci söyleminin dışına itilmeye ihtiyacı var.” Yönetici 4

“O zorluğun içinde motive eden tabii ki teşekkürdür bence. Yüzünde olan gülümsemeyi gördükten sonra... Böyle örnekler de var. Geçenlerde mesela meyve sebze dağıtıyoruz, yani gerçekten ezilmiş domatesleri bile verirken onlardan teşekkür edenler oluyor. Yani gerçekten minnet duyduğunu ifade ediyor.” Çalışan 3

Gıda bankaları yararlanıcıları ise, gıda bankaları personeli tarafından doğrudan ya da dolaylı yargılayıcı ve suçlayıcı bir tavırla karşılaşmalar bile, çoğu zaman, minnet ve memnuniyet duygularını yeterince ifade etmediklerinde gıda bankalarına erişim haklarını kaybetme riski ile karşılaşacaklarını düşündüklerinden, genel bir “şükran” söyleminin yararlanıcıların konuşma diline yansıdığı söylenebilmektedir. Bununla birlikte, Purdam ve diğerlerinin (2015: 9) da çalışmalarında ifade ettikleri üzere, yararlanıcılar gıda bankaları personeli ile iyi ilişkiler geliştirdiklerini ve “kabul edildiklerini” düşündüklerinde, kendilerini rahatlamış ve daha az yalıtılmış hissetmektedirler.

“Gayet de memnunuz kendilerinden öyle güler yüzlüler. Hani öyle bazen hani bir önyargı var ya yardım alacağım acaba böyle bir çekine çekine gidersin. Burada öyle bir şey yok. Hani gayet de güler yüzlüler, ilgileniyorlar.” Yararlanıcı 10

Saha araştırması kapsamında gıda bankalarının, gıda kaybı ve israfını önleme konusunda, gerek gıda bankaları personeli gerekse bağışçılar tarafından önemli bir araç olarak görüldüğü ve teşvik edilmelerinin önerildiği görülmektedir. Bu durum, Türkkan (2020: 67-68)’ın çalışmasına benzer bir şekilde, gıda bankalarının

neyin “fazla” olduğunu belirlemedikleri; sadece bu fazlalığı iyi bir alana yönlendirmeye çalıştıklarını göstermektedir.

“Gıda bankacılığı tek başına israfın önüne geçemez. Yardımın nasıl işte ulaştırıldığı çok önemli. Şöyle bir şey var, afetlerde de bu böyledir, mesela gittiğinizde bir şey dağıtıyorsunuz fazla fazla, ihtiyacı olmayan şeyi de talep eder kişi. Yarın öbür gün ihtiyacım olursa onu karşılayabilecek olanağım yok kafasıyla. O noktada ihtiyaç karşılayıcı, bizim rolümüzde olan kişilerin de ya da kurumların diyelim daha doğrusu kişi değil, kurumların da o bilinçte ve o vizyonda kurumlar olması gerekiyor. Yoksa siz isterseniz bütün sistemi gıda bankacılığı sistemine dönüştürün, sizler sadece şeyin israfının önüne geçersiniz. İşte tüketim tarihe yaklaşmış şirketlerin, şirketlerin atmasının önüne geçersiniz. Ama dışarıda bizler, ihtiyaç karşılayanlar, bunu sistemleştiremedikleri ve filtreleştiremedikleri için, günün sonunda sokaktaki vatandaş çok daha büyük bir israf alanı yakalar. Bir çünkü şöyle bir şey var. Para da vermeden aldığı için daha rahat israf eder. Aslında israfın önünü çok daha açmış olursunuz. O yüzden şey gibi düşünün, bıçak gibi, bıçağı ameliyat için de kullanırsınız, birini öldürmek için de kullanırsınız gibi.”
Yönetici 1

Gıda bankaları, gıda kaybı ve israfını, insani tüketimi uygun ürünlerin ihtiyaç sahibi insanlara yönlendirilmesi üzerinden azaltmaya çalışmaktadırlar. Ancak bu anlamda israf olabilecek ürünlerin, şirketler tarafından çeşitli sebeplerle farklı yollardan elden çıkarılmaya çalışılması gıda bankacılığının bu işlevinin önünü tıkamaktadır. Bu anlamda en önemli sorun alanı, şirketlerin ya gıda bankacılığından hiç haberdar olmaması ya da olsa dahi farklı sebeplerle fazla ürünlerini elden çıkarmak için gıda bankalarını tercih etmemeleridir. Bu sebeplerden öne çıkan biri, şirketlerin yakma ya da imhayı, ürün elden çıkarma noktasında gıda bankacılığı uygulamasına göre daha karlı bulabilmeleridir. Bir diğeri ise her ne kadar gıda kaybı ve israfı, kültürel normlarda “günah” ya da “ayıp” olarak kodlansa da; çelişkili bir biçimde, gıda kaybı ya da israfı haline gelebilecek ürünlerin gıda güvenliği konusunda sorun teşkil etmeseler dahi, şirketlerde ve toplumun büyük bölümünde yeniden insani tüketime değer görülmemesidir.

“Mesela daha önce başımıza şey geldi. Biz belli dönemlerde bize bağlı olan gıda bankalarına ürün gönderiyoruz. Onlar için satın alma yapıyoruz ve bu ürünleri

gereklî noktalara ulaştırıyoruz veya almadığımız zaman, yüklü miktarda bir bağış geldiği zaman bunu aynı şekilde yapıyoruz. Hangi belediye idi, M... Ö... Belediyesi, aşiret belediye, yani aşiret bir aile yönetiyor. Şimdi nasıl bahsedeyim, biz dedik ki kendilerine, “bizde böyle böyle bir ürün var, son kullanma tarihine on gün kalmış, bunu nasıl size ulaştırabiliriz”. İlk başta dediler ki “yok biz almayız onu, olur mu öyle şey. Biz buradaki insanlara nasıl diyeceğiz işte bu on günlük ürün. Biz bunu parayla alalım, daha iyisini alalım” falan. Mesele o değil ki ama yani biz gıda israfı önlemeye çalışıyorsak meselemiz, derdimiz satın almak değil. Yoksa satın alınır, alınmaz değil.” Çalışan 2

4.2.3.3. Gıda Bankalarının Geleceğine İlişkin Görüşler

Gıda bankalarının kurulmaya başladığı 1960’lı yıllardan günümüze kadar gelen süreçte, özellikle son 20 yılda, gıda bankaları geniş çapta tanınmış; yararlanıcıları, personeli ve bağışçıları ile gelişmekte olan ve gelişmiş pek çok ülkede yayılma göstermiştir. Gıda bankalarının sayısı ve kapsam olarak bu artışı; gıda güvencesizliğine, gıda kaybı ve israfına, gıda sistemindeki verimsizliklere yönelik kamu sektörü programlarından arta kalan açığı doldurma çabasına bağlanmaktadır (GFN, 2018: 80). Türkiye özelinde ise gıda bankaları, gelişmiş ülke örneklerini geriden takip etmekle birlikte, özellikle son 10 yılda sayıca artmaya ve kapsamlarını genişletmeye ve politik alanda güncel bir konu haline gelmeye başlamıştır. Bununla birlikte, ülkemizde gıda bankacılığı sistemi, halen gerek yasal mevzuat, gerek kamuoyu bilinci ve farkındalığı, gerekse işleyişe ilişkin standardizasyon ve birlik sağlanması anlamında önemli açıklar barındırmaktadır. Bu doğrultuda gıda bankalarının saha araştırması kapsamında geleceği düşünüldüğünde, gıda bankalarının varlıklarını genişleterek sürdürmeye devam etmeleri bakımından parlak bir geleceğe sahip göründükleri; ancak ideal amaçlarını gerçekleştirebilmeleri bakımından tamamlanması gereken önemli eksik noktalar olduğu sonucuna varılmaktadır. Gıda bankalarının geleceği teması altında öne çıkan iki ana kod, gıda bankalarına duyulan ihtiyaç ve kamu sektörünün gıda bankalarının etkin işleyebilmesi için üstlenmesi gereken rol olmuştur. Gıda bankalarına duyulan ihtiyaç kodu altında, gıda bankalarının farklı taraflarının gıda bankalarının neden var olması gerektiğine ve varlığını

sürdüreceğine dair gerekçeleri değerlendirilirken; kamu sektörünün rolü ana kodu altında ise gıda bankacılığının etkin işleyebilmesi için, kamu sektörünün desteğine duyulan ihtiyaç ve bu bağlamda sektörler arası iş birliği hususları değerlendirilmektedir. Nitekim gıda bankacılığının tarafları farklı gerekçelerle de olsa gıda bankacılığının bir geleceği olduğu hususunda birleşmektedirler.

“Gıda bankaları olmalı bence. Çünkü her mahallede olmalı artık, yani her semtte olmalı. Yani şu pandemi sürecinde insanlar daha çok ihtiyaçlı olmaya başladı. Bunun haricinde birçok ihtiyaç sahibi var. Bu gıda bankaları oldukça iyi oluyor. En azından insan o ayki sebzesini bile buradan çıkartabiliyor yani. Ekstra kuru gıdasıydı, ben iki ayda bir alıyorum, o bile bana iyi geliyor.” Yazarlanıcı 13

“Gönül ister ki yoksulluk azalsın, ihtiyaç sahibi azalsın. Her sivil toplum kuruluşunun niyeti günün sonunda ona ihtiyaç olmamasıdır aslında. Bütün çalışması bunun içindir. Ama maalesef ki tablo o kadar parlak değil ve daha uzunca bir süre bundan çok daha sistematik ve iyi bir şekilde gıda bankacılığı olmalıdır.” Yönetici 2

“Aslında gönül ister ki gıda bankacılığının geleceği olmasın. İsraf olmasa, yetecek kadar üretsek, yetecek kadar tüketsek aslında buna gerek kalmasa ama... Demin konuştuğumuz gibi yani bizim derneğin özelinde söylersek geleceğimizin ciddi anlamda parlak olduğunu; çünkü ciddi anlamda israf var Türkiye’de ve daha yeni başlıyoruz. Çok daha taze işler.” Çalışan 1

“Gelişir, çünkü toplumun bilinci artıyor. Bu daha sonra farklı alanlara taşınır diye bakıyorum. Nereye taşınır dersiniz bilemiyorum. Bu gelişir. Çünkü insanlar bir şeylere dokunmak istiyorlar, herkes bir şeyler yapmak istiyor. ... Yeni kuşak bu tip davranışlara meyilli. Gençlere bakıyorum şimdi küresel ısınmadan bahsediyorlar. Öncekiler yani biraz daha farklı. Tabii bir defa şimdi onlar burada yani bir duyarlılık sergileyeceklerdir. Ben ondan dolayı söylüyorum zaten geleceği var diye.” Bağışçı 2

Gıda bankalarının gelişim gösterdiği pek çok ülkede, kamu sektörünün sadece vergi düzenlemeleri üzerinden değil; doğrudan sübvansiyonlar, aynı destekler, gıda bankaları ile ortaklaşa yürütülen programlar çerçevesinde gıda bankacılığını, gıda güvencesi meselesini ele alan bir “kamu-özel teşebbüs modeli” olarak kurguladıkları görülmektedir (GFN, 2018: 64). Ancak ülkemizdeki gıda bankacılığı sistemi, bu modelden oldukça uzak görünmekle birlikte, gıda bankacılığının geleceği konuşulduğunda, bu modele yakınsayan adımlar atılmasının gıda

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

bankacılığını daha işlevsel hale getirebileceği ifade edilmektedir. Bağışçıların gıda bankasına bağış yaptıklarında yararlanacakları teşviklerden bağış prosedürüne, son tüketim tarihleri ve tavsiye edilen tüketim tarihleri arasındaki ayırmadan gıda bankalarına ulaşma ve başvuru sürecine kadar, küçük büyük tüm süreçlerde yaşanan bilgi ve iletişim aksamalarının, bilginin tek bir kaynaktan toplandığı ve aktarıldığı merkezi bir koordinasyon durumunda önüne geçilmesinin mümkün olabileceği düşünülmektedir.

“Şimdi öncelikle gıda bankacılığı kanunu var ama bu sadece bir finansal düzenleme kanunu. Yani gıda bankacılığının standartlarının geliştirilmesi veya etik kurallarının oluşturulması bağlamında Türkiye’de büyük bir boşluk var. Türkiye’de ticari bağlamda bu boşluklar maalesef kötü anlamda değerlendirilebilecek noktalara evrilebilir. Bu zaten çoğu sektörde gördüğümüz bir gerçek. Öncelikle gıda bankacılığının bir denetleme çatı kuruluşunun ya da bir birliğin olması gerekiyor. Belli standartlarda, belli bir denetim mekanizmasında bize şey yapması için belli bir şeyin olması gerekiyor.” Çalışan 6

6. TARTIŞMA ve SONUÇ

Gıda bankacılığı; sivil toplum, yoksulluk ve refah konularının kesiştiği, 20. yüzyılın sonlarında dünya genelinde yaygınlaşan tipik bir uygulama ve politik araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Gıda bankacılığı, günümüzde, sadece ihtiyaç sahibi yararlanıcıları ile değil; organizatörleri, gönüllüleri, bağışçıları ve devletin bu alandaki politikaları ile birlikte değerlendirildiğinde, küresel sistemin önemli bir organizasyonu haline gelmiştir. Tipik bir refah karması aktörü olarak gıda bankalarının uluslararası yükselişi, sosyal politikanın yönü ve refah tedarikinin çeşitlenmesi konularındaki tartışmalarla da doğrudan kesişmektedir. Gıda bankacılığına yönelik literatürün bir kısmı, gıda bankalarının inşa ettiği yardım söylemlerinin, neo-liberal refah ideolojilerini desteklemeye ve yerleştirmeye yaradığını vurgularken; bir kısmı ise, gıda bankalarının çeşitliliğini ve sadece hayır amaçlı çalışanlardan radikal derecede politik olarak müdahil olanlara kadar değişebildiklerini ve yoksullukla mücadelede hizmet sunumu ile birlikte savunuculuk rollerini de gerçekleştirdiklerini vurgulamaktadır.

Türkiye'deki gıda bankacılığı uygulaması hakkında fikir sahibi olabilmek ve gıda bankalarının refah devletinin dönüşümü sürecinde yoksullukla mücadele konusunda, Türkiye refah sistemi içerisinde ne şekilde konumlandıklarına dair bir değerlendirme yapabilmek amaçlarından yola çıkılan ve nitel araştırma yöntem ve tekniklerinden hareket edilen saha araştırması kapsamında, Türkiye'de gıda bankacılığına ilişkin ortaya çıkan üç ana tema, gıda bankalarının operasyonel işleyişi, gıda bankacılığına ilişkin temel algılar ve gıda bankalarının geleceğine ilişkin görüşler olmuştur.

Türkiye'de gıda bankalarının operasyonel işleyişine bakıldığında, ortaya çıkış amaçları ve örgüt yapıları temelinde, Dünya'daki emsallerinden görece olarak önemli bir farklılık gözlemlenmemiştir. Nitekim Türkiye'de de gıda bankaları, esasen, çeşitli sebeplerle ticari sistemden arta kalan başta gıda olmak üzere fazla ürünlerin temelde bağış kanalıyla toplanarak sivil toplum kuruluşları aracılığıyla ihtiyaç sahipleriyle paylaşılması ideal amacından yola çıkmaktadır. Ancak işleyişe bakıldığında, ne yazık ki çoğunlukla, bu ideal amaçtan sapmalar yaşandığı gözlemlenmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Türkiye'de gıda bankalarına yapılan bağışların genelde gıda bankalarının faaliyetlerini sürdürecektir düzeyde olmaması nedeniyle, gıda bankalarının ürün yeterliliğini ve devamlılığını sağlama noktasında, ellerindeki kaynakları yeni ürün satın almak için kullanmalarıdır. Satın alma yapılarak ürün çeşidinin desteklenmesi ise bir yandan, gıda bankaları yararlanıcılarının gıda bankalarından ihtiyaç duydukları ve talep ettikleri ürünleri daha kolay karşılamalarını sağlarken; diğer yandan, Dünya'da gıda bankalarının iki temel var oluş amacından birini oluşturan israfla mücadele amacıyla bağdaşmayan, hatta belki de ters düşen bir durum yaratmaktadır. Bu durumun gıda bankalarının talep kabiliyetini yitiren ürünlerin bedelsiz tüketime sunulması şeklindeki yaklaşımının, sosyal yardım amaçlı bağışların öne çıktığı ve bu bağışların yoksullukla mücadelede uygulanan yeni dönem sosyal politika

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma anlayışının bir parçasına dönüştüğü yaklaşıma evrilmesinin bir uzantısı olduğu düşünülmektedir.

Öte yandan gıda bankaları sadece bağış kanalıyla ürün temini sağladıklarında dahi kaynaklarının temelini oluşturan “fazla” gıdanın neden fazla olduğunu sorgulamaya dair bir misyon üstlenmemekte; sadece bu fazlanın toplumun çeşitli taraflarının ortak iyiliği çerçevesinde değerlendirilmesini teşvik etmektedirler. Dolayısıyla gıda bankaları aracılığıyla mevcut üretim ya da tüketim kalıplarının değiştirilmesi değil; bu kalıpların yarattığı olumsuzlukların azaltılmaya çalışılması söz konusudur. Ancak uygulamanın yaygınlaştırılması için sermaye kesimine sağlanan avantajlar, bizzat bu üretim ve harcama kalıplarının devamlılığını sağlamak gibi çelişkili bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum gıda bankaları temelinde sivil toplumun, statükoya meydan okuyan ve yeni alternatifler inşa eden bir zeminden ziyade piyasa başarısızlıkları tarafından zorunlu kılınan kâr amacı gütmeyen hizmet sektörü olarak neo-liberal bir yorum zemininden şekillendiğine işaret etmektedir.

Gıda bankaları, örgütlü sivil toplumun kendi kendine yardım mekanizmaları olarak konumlandığında, yoksullukla mücadele hususunda kapasiteleri, ancak geçici ve acil bir destek sağlamaya ve devletin yürüttüğü program ve politikalara eklenmeye yakındır. Nitekim ülkemizde gıda bankalarının ulaşabildiği yoksul kesim, genellikle bir ya da birkaç mahalle ya da en fazla bir ilçe kapsamında sınırlı kalmakta; gıda bankalarının kapasiteleri de ancak bunu karşılamaya yetmektedir. Bununla birlikte giderek artan sayıda gıda bankasının kurulduğu ve bu gıda bankalarına başvuran ihtiyaç sahiplerinin sürekli genişlediği görülmektedir. Gıda bankaları, giderek Türkiye refah rejimi içerisinde, işgücü piyasasındaki ve sosyal güvenlik sistemindeki kırılganlıklarla gıda bağışlarına bağımlı hale gelen bu kesime yönelik bir tedarik sistemine dönüşmektedir. Üstelik bu sistemden yararlananlar, her gıda bankasının kendi kriterlerine göre belirlendiği ihtiyaç tespiti içerisinde,

hem oldukça heterojen bir yapı sergilemekte hem de yararlanıcı devrinin oldukça yüksek olmasından dolayı sürekli genişleyen, ancak sayısı tam olarak belirlenemeyen bir yararlanıcı kitlesine karşılık gelmektedir. Tam bu noktada gıda bankalarının, ülkemizde, sürekli çeşitlenen ve büyüyen, ekonomik krizler, doğal afetler, salgınlar sonucu aşırı kırılgan ve savunmasız bir hale gelen yoksul kitlesinin durumunu düzeltmekten ziyade sadece ayakta tutmaya çalışan bir refah sisteminin açıklarını kapatmaya yönelik dağınık ve kronik bir sosyal yardım aracından farkı kalmamaktadır. Türkiye, gıda bankalarının yeni olgunlaşma dönemine girmeye başladığı bir ülke olarak, aslında bu gidişattan sıyrılıp gıda bankalarını, gönüllü sektör, özel sektör ve kamu sektörünün işlevsel bir toplumsal fayda ortaklığına dönüştürme imkânına sahip görünmektedir. Fakat bunun için en başta kurumsal ve politik dönüşümlere hazır olunması, üç sektörün toplumsal refah için iş birliğine açık olması ve bireysel ve ekonomik çıkarların toplumsal faydanın gerisinde bırakılması gerekmektedir.

Ülkemizde gıda bankalarının nispeten kısa geçmişine bakıldığında, gıda bankacılığının kamu sektöründeki ele alınışının yalnızca dar bir mevzuat düzleminde kaldığı ve çok yakın bir zamana kadar politik bir gündem oluşturmadığı görülmektedir. Aslında gıda bankaları, özellikle yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte çalışmasına ve sorunların çözümüne yönelik iş birliğine elverişli potansiyel uygulama alanlarıdır ve hem Dünya örnekleri genelinde hem de ülkemiz özelinde, gıda bankalarının yerel yönetimler ile sürekli iş birliği içerisinde çalıştıkları görülmektedir. Ancak ülkemiz özelinde bu durumun bilinçli bir kamu politikasından ziyade daha çok, gıda bankalarının şahsi çabaları ve kaynak ve teknik imkân kısıtlılığının yarattığı bir zorunluluk neticesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde, özel sektör ile iş birliği de yine ağırlıklı olarak gıda bankacılığı yapan sivil toplum kuruluşlarının şahsi çabalarına bağlı kalmakta; gıda bağışları genellikle ilişkiler ağı üzerine inşa edilmekte ve özel

Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

sektörün kar güdüsü ve gıda bankacılığı hakkındaki eksik bilgileri etrafında sınırlı bir düzeyde gerçekleşmektedir.

Gıda bankaları, yararlanıcıları, bağışları, çalışanları kapsamında büyük bir organizasyon ağı olmakla birlikte, ülkemizde gıda bankacılığına ilişkin güncel veriler ne yazık ki hâlihazırda çok kısıtlıdır. Gıda bankalarının faaliyetlerine ilişkin resmi tek bir kaynaktan veriler sağlanamadığı gibi, gıda bankacılığının oldukça karmaşık faaliyetlerini tek bir kaynaktan bütüncül bir şekilde düzenleyen gıda bankacılığına ilişkin yasal bir metin de bulunmamaktadır. Gıda bankacılığına ilişkin yasal mevzuat, genel olarak, gıda bankalarına yapılan bağışların kapsamını ve buna yönelik teşvikleri düzenleyen vergi kanunları üzerinden işlemektedir. Aynı zamanda ülkemizde, genel olarak gıda bankalarının kurumsallaşmaya başladıkları ilk birkaç yıl içerisinde hemen hemen her ülkede kurulan ulusal bir gıda bankacılığı ağı da halen mevcut değildir.

Bu doğrultuda, ilk olarak atılacak adımın, gıda bankacılığının faaliyetlerinin belli kriterler ölçüsünde standartlaşmasını sağlayacak spesifik bir yasal mevzuatın oluşturulması ve gerekirse gıda bankaları üst birliğinin kurulması olduğu düşünülmektedir. Bunun, kamu sektörünün sivil toplum sektörü üzerinde bir baskı aracı olarak kurgulanmasından ziyade, bir iş birliği aracı olarak kurgulanması önem taşımaktadır. Gıda bankalarının diğer gıda işletmelerinden bağımsız, gıda güvenliği konusunda özerk bir denetimden geçmelerinin sağlanması ve gıda bankası personelinin bu konuda eğitilmesi gıda bankalarına bu alanda ayırt edici bir nitelik kazandıracaktır.

Gıda bankalarının, yalnızca teknik bir sosyal yardım mekanizması düzeyinde kalmaması ve aynı zamanda bir sosyal etki mekanizması haline gelerek, belki de literatürde de belirtildiği üzere, mikro-politik bir yoksullukla mücadele savunuculuğu yapan alanlar olarak şekillenmesi, her şeyden önce gıda

bankalarının toplumun tüm kesimlerine doğru ve etkili bir şekilde anlatılmasına bağlıdır. Böyle bir durum, gıda bankalarını, illa ki, neo-liberal refah ideolojilerinin devletin çekildiği sosyal alanları mümkün olduğunca doldurması beklenen ve istenen bir ikame aracı olarak düşünülmesini gerektirmez. Ancak gıda bankalarının, yararlanıcılarının tek ve en önemli çaresi haline gelmekten ziyade; yoksulluk ve israf meselelerine bir arada, fakat her iki meselenin çözümünün de toplumsal tabandan gelen ve devletin refah programlarının yerini alması beklenmeyen gönüllü ve kurumsal bir parçasını oluşturacak şekilde düşünülmesini gerektirir. Hâlihazırda ülkemizde gıda bankaları, Korten'in (1987: 147-150) ifadesiyle, yoksullara yardım sağlayıp hizmetler sunan birinci nesil sivil toplum kuruluşları olarak ifade edilebilecekken; buna çabalayan gıda bankaları olmakla birlikte, ulusal düzeyde daha geniş kurumsal ve politik bağlarla, kaynakların yoksullara verimli bir şekilde tahsis edilmesini sağlamak için hükümetle iş birliği içinde çalışan üçüncü nesil sivil toplum kuruluşları olmaktan uzak görünmektedirler. Diğer yandan sivil toplum kuruluşlarına ilişkin yüksek beklentiler, bu kuruluşların faaliyetlerine ve etkilerine ilişkin hayal kırıklıklarını beraberinde getirme riski barındırmaktadır. Bu beklentiler zaman zaman daha mütevazı gerçek potansiyel taşıyan sivil örgütlenmelerin gözden kaçırılmasına ve toplumun sivil toplum kavramından uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Gıda bankaları, bu bağlamda, kapitalist sistemin yarattığı fazlayı ihtiyaç sahiplerinin, çevrenin ve tüm toplumun yararına yeniden değerlendirmenin gönüllü iyi bir çabası olarak görünebilir. Ancak suiistimal kanallarının açık bırakıldığı ve yoksulluğun her geçen gün derinleştiği ülkemizde, yukarıdaki sorulardan önce belki de "devlet en etkili ne yapabilir?", "sosyal politikalar ne yapmaya el veriyor?" soruları etrafında düşünülmesi gerekmektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Çalışma kapsamında herhangi bir finansal ya da kişisel çıkar sağlanmamıştır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Çalışma kapsamında herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Çalışma kapsamında ihtiyaç duyulan etik kurul kararı sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Addy, T. (2017). “Food Banks as a Challenge to Diaconal Self Understanding&Professionalism”. P. Launonen, M. Valtonen. (Eds.). *Diaconia in Dialogue- The Challenges of Diversifying Context*. Finland, Helsinki, 124.
- Akgül, A. (2004). *Açlığın Önlenmesinde Gıda Bankacılığı*. Ankara: Türkiye İsrافی Önlleme Vakfı, Türkiye’nin Sorunlarına Çözüm Serisi: 12, 7-23.
- Banks, N., Hulme, D. (2012). “The Role of NGOs and Civil Society in Development and Poverty Reduction”. *Brooks World Poverty Institute Working Paper*, 171, 1-39.
- Caplan, P. (2016). “Big Society or Broken Society? Food Banks in the UK”. *Anthropology Today*, 32(1), 5-9.
- Clarke, J. (2011). “Hizmet Yönetimi ve Sunumu”. (Çev. O.C. Taştan). P. Alcock, M. May, K. Rowlingson. (Derleyenler). *Sosyal Politika-Kuramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, (Eserin orijinali 2008’de yayımlandı), 323-332.
- Clock, P., Williams, A., May, J. (2016). “The Geographies of Food Banks in the Meantime”. *Progress in Human Geography*, 1-24.

- Çuhadar, S. (2017). "Sosyal Politika İle Klientalizm İlişkisi; Gıda Bankacılığı Üzerinden Bir Değerlendirme". *Çalışma ve Toplum*, 2, 681-702.
- Dees, J.G., Battle Anderson, B. (2003). "Sector-Bending: Blurring Lines Between Non-Profit and For-Profit". *Society*, 40, 16-27.
- Downing, E., Kennedy, S. (2014). Food Banks and Food Poverty. *House of Commons Library*, SN06657.
- Ersöz, H.Y. (2003). "Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 53(2), 119-144.
- GFN. (2018). *The State of Global Food Banking 2018: Nourishing the World*. The Global Foodbanking Network, Chicago, 5-80.
- Hartmann, K. (2014). *Küresel Çarkın Dışında Kalanlar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 36-100.
- İbrahim, S, Hulme, D. (2010). "Has Civil Society Helped the Poor? A Review of the Roles and Contributions of Civil Society to Poverty Reduction". *Brooks World Poverty Institute Working Paper*, 114, 1-27.
- Kala, E. S. (2020). "Türkiye’de Gıda Bankacılığı Mevzuatı ve Uygulamaları". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(3), 190-211.
- Korten, D.C. (1987). "Third Generation NGO Strategies: A Key to People-Centered Development". *World Development*, 15, 145-159.
- Lindenbaum, J. (2016). "Counter-movement, Neoliberal Platoon, or Re-Gifting Depot? Understanding Decommodification in US Food Banks". *Antipode*, 48(2), 375-392.
- Manor, J. (2004). *Civil Society and Poverty Reduction*. Published by Sida, 9-37.
- McIntyre, L., Tougas, D., Rondeau, K., Mah, C.L. (2015). "In"- Sights About Food Banks From A Critical Interpretive Synthesis of the Academic Literature". *Agricultural and Human Values*, 1-17.

- Refah Karması Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye’de Gıda Bankacılığı: Refah Sunumundaki Yerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma
- Mckay, F.H., Dunn, M., Bazerghi, C. (2016). “The Role of Food Banks in Addressing Food Insecurity. *Journal Of Community Health*”. *Journal of Community Health*, January, 1-15.
- Morvaridi, B. (2013). “The Politics of Philanthropy and Welfare Governance: The Case of Turkey”. *European Journal of Development Research*, 25, 305-321.
- Okur, M.E. ve Sayın, Z. (2014). *Sosyal Sorumluluk Modeli Olarak Gıda Bankacılığı*. İstanbul: Cinius Yayınları, 66-150.
- Özdemir, S. (2004). “Sosyal Refahın Sağlanması Yeni Bir Anlayış: “Refah Karması” ve Sosyal Refah Sağlayıcı Kurumlar”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 48, 97-127.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel Ve Nitel Yaklaşımlar*. (Çev. D. Bayrak, H.B. Arslan, Z. Akyüz). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Purdam, K., Garratt, E.A., Esmail, A. (2015). “Hungry? Food Insecurity, Social Stigma and Embarrassment in the UK”. *Sociology*, 1-17.
- Riches, G. (1997). “Hunger, Food Security and Welfare Policies: Issues and Debates First World Societies”. *Proceedings of the Nutrition Society*, April, 62-74.
- Riches, G. (2018). *Food Bank Nations: Poverty, Corporate Charity and the Right to Food*. New York: Routledge, 40-104.
- Rombach, M., Bitsch, V. (2018). “Sector Blending: Evidence from the German Food Bank”. *International Food and Agribusiness Management Review*, 21(2), 181-200.
- Rombach, M., Kang, E., Bitsch, V. (2018). “Good Deeds Revisited: Motivation and Boundary Spanning in Formal Volunteering”. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 15, 105-126.
- Rosanvallon, P. (2004). *Refah Devletin Krizi*. (Çev. B. Şahinli). Ankara: Dost Kitabevi, 9-123.
- Sariipek, D. B. (2017). “Hak Temelli” Sosyal Politikadan “Hayırseverlik Temelli” Sosyal Politikaya Geçişte Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü”. *İnsan&İnsan*, 4(11), 81-99.

- Singer, A. (2018). *Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 231-270.
- Tarasuk, V., Eakin, J.M. (2003). "Charitable Food Assistance as Symbolic Gesture: An Ethnographic Study of Food Banks in Ontario". *Social Science & Medicine*, 56, 1505-1515.
- TBMM. (2018). *Gıda Bankacılığı Uygulamasının Araştırılması ve Yaygınlaştırılması Hakkında Karar*. Dönem 26, Yasama Yılı 3, Sayı 20, 20-108.
- TBMM. (2021). *TBMM Dilekçe Komisyonu Diyarbakır Yerinde İnceleme Ziyareti Toplantısı Tutanağı*, 10-36.
- Türkkan, C. (2020). "Wasteful or Sensible? Donor Imageries in İstanbul's Food Bank". *New Perspectives on Turkey*, 62, 51-73.
- Vansintjan, A. (2014). *The Political Economy of Food Banks*. McGill University, Montreal, 4-11.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık, 49-273.
- Internet: Web: <https://www.feedingamerica.org/> adresinden 12 Mart 2023'te alınmıştır.
- Internet: Web: <https://www.foodbanking.org> adresinden 1 Nisan 2023'te alınmıştır.
- Internet: Web: <https://www.eurofoodbank.org> adresinden 20 Nisan 2023'te alınmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

The idea of the modern welfare state, which is prevalent in politics and academia today, first gained traction in Western European countries a century ago. It is well known that it developed in the years following World War II. The globe started to enter a new era in the second half of the 1970s as a result of economic, political, and demographic developments, and the fundamental elements of what has been called the "golden age of the welfare state" started to take shape. With the neo-liberal ideology gaining weight in social life, especially in politics and economy, modern welfare states have faced a transformation. In actuality,

during this time, the state's functions as well as those of the private sector, international organizations, and other parties other than the individuals themselves were redefined in relation to the production and distribution of social welfare, particularly in light of the active citizenship and welfare mix phenomena. Self-help mechanisms, voluntary activities and active citizenship are encouraged in many countries to overcome poverty and social exclusion. The phenomenon of civil society, which makes up the core of the voluntary sector, came to the fore during this entire process with a new meaning and, so to speak, began a period of resurrection in the 21st century. It should be noted that however, although individual philanthropic efforts and civil organizations aimed at increasing social welfare have almost never disappeared from social life, in this new era, which is also called mixed welfare economy, the difference in the role of the voluntary sector in social life is rather a result of narrowing the state's leading role and borders in welfare services.

Non-governmental organizations also ultimately serve the purposes of social policy by working for the solution of social problems or by collaborating with the state. In this sense, at the point of combating poverty, which is considered to be the most important social problem in almost all societies today, civil society, on the one hand, deals with the politics of poverty through advocacy and policy change, on the other hand, it aims to reduce poverty directly through the activities it carries out and the services it provides. However, in the process of the transformation of the welfare state, the claim that the relative weights of the three main functions of the civil society sector, which emerged as advocacy, policy change and service delivery, have changed and the impact of civil society in other areas has weakened, while technically concentrating on service delivery. In fact, it is recognized that civil society has some inherent advantages in combating poverty. Some of these advantages are the non-governmental organizations' specialty in particular fields, their proximity to the target audience, the sense of social solidarity, and quick and efficient social awareness. However, compared to the state, civil society has fewer chances and resources, and at the end of the day, it provides services based on "philanthropy" rather than "rights."

Food banking as a typical practice and political tool emerges at the intersection of civil society, poverty and welfare issues, which became widespread throughout the world at the end of the 20th century. Food banking, which started as a method of voluntary struggle against food insecurity faced by the poor and disadvantaged in the United States in the 1960s, has become increasingly widespread since then and has become serving 40 million people in more than 40 countries. The system, which initially started with food products, later expanded to include products for basic needs such as clothing and cleaning materials. The "excess" left over from the commercial system due to factors like

damaged packaging, short shelf life, surplus, which will be lost or become waste if not seized, is the defining characteristic of these products, which are brought together with those in need through non-governmental organizations such as associations, foundations, and religious organizations. Therefore, while food banks support those in need; on the other hand, it does this with the "excess" product in the market and thus tries to prevent all kinds of loss and waste, especially food loss and waste, by re-allocating this surplus product for human use. While some of the literature on food banking emphasizes how the aid discourses created by food banks support and institutionalize neo-liberal welfare ideologies, others emphasize the diversity of food banks, how they can range from those who are purely charitable to those who are radically politically involved, and how they also play advocacy roles in addition to providing services to combat poverty.

Within the scope of the field research, which is based on qualitative research methods and techniques, with the aim of being able to have an idea about the practice of food banking in Turkey and to make an assessment of how food banks are positioned in the Turkish welfare system in the fight against poverty in the transformation process of the welfare state, The three main themes that emerged regarding food banking were the operational functioning of food banks, basic perceptions regarding food banking and views on the future of food banks. Based on their founding objectives and organizational frameworks, there are no appreciable differences between the operational functioning of food banks in Turkey and those of their global equivalents. Unfortunately, when we examine the process, we find that there are frequently departures from this ideal goal. As a country where food banks have just begun to mature, Turkey seems to have the opportunity to transform food banks into a functional social benefit partnership of the voluntary sector, the private sector and the public sector. However, for this, it is necessary to be ready for institutional and political transformations, the three sectors must be open to cooperation for social welfare, and individual and economic interests must be left behind social benefits.